

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА
ШЕВЧЕНКА
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

ДИПЛОМНА РОБОТА:
**ФОРМУВАННЯ МЕДІАГРАМОТНОСТІ ЯК ЧИННИКА ПРОТИДІЇ
ПОЛІТИКО-ІНФОРМАЦІЙНИМ МАНІПУЛЯЦІЯМ**
на здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр»
з напрямку 053 «Психологія»

Студентки ОКР «Магістр»
Портнягіної Марії Павлівни

Науковий керівник:
Кандидат психологічних наук, доцент
Романова Юлія Владиславівна

Допустити до захисту в дек
кафедра соціальної психології
протокол № _____ від _____
завідувач кафедри:
доктор психологічних наук, професор
Траверсе Тетяна Михайлівна

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ МЕДІАГРАМОТНОСТІ НА РОЗВИТОК КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ	6
1.1. Проблема медіаграмотності в сучасному суспільстві.....	6
1.2. Психосоціальні чинники розвитку критичного мислення.....	16
1.3. Політико-інформаційні маніпуляції.....	28
1.4. Критичне мислення як засіб протидії політико-інформаційним маніпуляціям.....	35
Висновки до розділу 1	43
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ МЕДІАГРАМОТНОСТІ ІЗ РОЗВИТКОМ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ЯК ЗАСОБУ ПРОТИДІЇ ПОЛІТИКО-ІНФОРМАЦІЙНИМ МАНІПУЛЯЦІЯМ	45
2.1. Передумови дослідження	45
2.2. Методологія та процедура проведення дослідження	47
2.3. Опис вибіркової сукупності	52
Висновки до розділу 2	55
РОЗДІЛ 3. АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ МЕДІАГРАМОТНОСТІ НА РОЗВИТОК КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ЯК ЗАСОБУ ПРОТИДІЇ ПОЛІТИКО-ІНФОРМАЦІЙНИМ МАНІПУЛЯЦІЯМ	57
3.1. Прояви критичного мислення та його взаємозв'язки з особистісними чинниками.....	57
3.2. Взаємозв'язок медіаграмотності із критичним мисленням.....	66
3.3. Побудова регресійної моделі критичного мислення.....	67
Висновки до розділу 3	70
ВИСНОВКИ.....	72
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	74
ДОДАТКИ.....	79

ВСТУП

Нині інформаційний простір надзвичайно насичений різноманітними медіа-ресурсами, що створює як численні можливості для отримання знань, так і ризику впливу маніпулятивних інформаційних кампаній. У цьому контексті медіаграмотність стає ключовим чинником, який сприяє розвитку критичного мислення – здатності аналізувати, оцінювати та розпізнавати інформаційні маніпуляції. Розвиток критичного мислення, своєю чергою, є важливою передумовою для протидії політико-інформаційним впливам та забезпечення обґрунтованої громадянської позиції.

Об'єкт дослідження: медіаграмотність.

Предмет дослідження: взаємозв'язок медіаграмотності з розвитком критичного мислення як засобу протидії політико-інформаційним маніпуляціям.

Мета роботи: дослідити вплив медіаграмотності на розвиток критичного мислення та визначити основні механізми цього впливу, які дозволяють ефективно протидіяти політико-інформаційним маніпуляціям.

Для досягнення поставленої мети в роботі реалізовано наступні завдання:

1. Проаналізувати теоретичні підходи до визначення понять «медіаграмотність» та «критичне мислення» у сучасній науковій літературі.
2. Визначити психологічні механізми впливу медіаграмотності на формування критичного мислення.
3. Обґрунтувати актуальність розвитку медіаграмотності як засобу підвищення інформаційної безпеки особистості в умовах політико-інформаційного тиску.
4. Розробити методологію та здійснити емпіричне дослідження взаємозв'язку між медіаграмотністю та критичним мисленням, враховуючи особистісні, когнітивні та соціально-психологічні чинники.
5. Побудувати регресійну модель критичного мислення та визначити провідні предиктори його формування.

Методи дослідження:

- *теоретичні*: аналіз, узагальнення, систематизація та інтерпретація наукових джерел стосовно явища медіаграмотності та критичності мислення.
- *емпіричні*, засновані на методі самоспостереження – Онлайн-тест на медіаграмотність (проект «Фільтр»), опитувальник критичного мислення Л. Старкі, опитувальник світоглядної пластичності особистості (К. М. Грузинова), опитувальник соціальної напруженості в суспільстві (Т. Михно, О. Савченко), субшкала цинічної недовіри з опитувальника Cook-Medley Hostility Scale (адаптація Данилюка І. В.).
- *математико-статистичні*: описові статистикию кореляції Пірсона і Спірмена, множинний регресійний аналіз.

Емпірична база дослідження: Вибірку склали результати онлайн-опитування, у якому взяли участь 70 респондентів віком від 18 до 55 років, із різним рівнем освіти, зайнятості та соціального досвіду.

Наукова новизна дослідження полягає у комплексному підході до вивчення впливу медіаграмотності на розвиток критичного мислення, що враховує соціальні, психологічні та інформаційні аспекти сучасного інформаційного простору. Завдяки цьому визначено механізми, за допомогою яких медіаграмотність сприяє посиленню критичного мислення та формуванню стійкої громадянської позиції.

Теоретичне значення: Робота сприяє систематизації теоретичних підходів до розуміння медіаграмотності та критичного мислення, а також узагальненню міжнародного досвіду щодо розвитку цих компетенцій у контексті протидії інформаційним маніпуляціям.

Практичне значення: Отримані результати можуть бути використані для розробки ефективних освітніх програм і інформаційних кампаній, спрямованих на підвищення рівня медіаграмотності та розвитку критичного мислення. Результати дослідження можуть бути корисними для державних органів,

неурядових організацій та освітніх установ, що займаються формуванням стійкої суспільної думки та протидією політико-інформаційним маніпуляціям.

Структура роботи. Дипломна робота складається із вступу; трьох розділів із висновками до кожного із них; загальних висновків; списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи 81 сторінка. Робота містить 15 таблиць, 4 рисунки та 2 додатки.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ МЕДІАГРАМОТНОСТІ НА РОЗВИТОК КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ

1.1. Проблема медіаграмотності в сучасному суспільстві

Медіаграмотність є ключовою навичкою сучасної людини, що дозволяє критично оцінювати інформацію, аналізувати її достовірність і протидіяти маніпуляціям. У науковій літературі існують різні визначення цього поняття, що відображають його багатогранність. У таблиці 1.1 наведені визначення медіаграмотності, запропоновані різними дослідниками.

Таблиця 1.1

Визначення поняття медіаграмотності та її структурні компоненти

Автор	Визначення медіаграмотності
Андрієвська В., Шинкарьова Д.	Медіаграмотність – це сукупність навичок, які дозволяють особистості ефективно взаємодіяти з медіа, критично оцінювати інформацію, визначати її достовірність та уникати маніпуляцій.
Баришполець О. Т.	Медіаграмотність – це здатність особи аналізувати, оцінювати та створювати медіа-контент, розуміючи його соціальні, культурні та політичні аспекти.
Богомаз О.	Медіаграмотність охоплює знання, навички та ставлення, необхідні для ефективного використання медіа, розпізнавання маніпулятивних технологій та критичного осмислення отриманої інформації.
Войтович Н.	Медіаграмотність є важливим інструментом протидії дезінформації та інформаційним війнам, включаючи розвиток критичного мислення та перевірку джерел інформації.
Волошенко О., Мокрогуз О.	Поняття медіаграмотності включає вміння орієнтуватися в інформаційному просторі, оцінювати якість медіаконтенту та застосовувати отриману інформацію для прийняття зважених рішень.
Гарматій О.	Медіаграмотність – це сукупність знань і навичок, що дозволяють особистості аналізувати та інтерпретувати медіатексти, усвідомлювати їх вплив та ефективно користуватися інформаційними ресурсами.
Діденко І.	Медіаграмотність виступає засобом інформаційної безпеки, забезпечуючи здатність особи до аналізу та критичної оцінки інформації, що надходить через медіа.

Джерело: складено автором на основі [1, с. 226; 2; 3, с. 44; 4, с. 298; 5; 6; 7, с. 107]

Таким чином, медіаграмотність є багатокomпонентним явищем, яке охоплює широкий спектр навичок, необхідних для ефективної взаємодії з інформаційним середовищем.

Медіаграмотність є багатовимірним явищем, що охоплює широкий спектр компетентностей, необхідних для аналізу, оцінки та ефективного використання медіа-ресурсів. У сучасній науковій думці існує низка концептуальних моделей, які визначають основні підходи до її формування. Ці моделі відображають різні аспекти медіаграмотності, включаючи критичне мислення, цифрову безпеку, медіаосвіту та інформаційну безпеку (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Концептуальні моделі медіаграмотності в сучасній науковій думці

Автор	Концептуальна модель	Основні характеристики
Андрієвська В., Шинкарьова Д.	Модель цифрової та медіаграмотності	Комплексний підхід, що поєднує розвиток критичного аналізу інформації з практичними навичками цифрової безпеки. Модель акцентує увагу на формуванні здатності розпізнавати недостовірний контент, перевіряти джерела інформації та оцінювати їхню надійність. Включає компоненти етичного використання інформаційних ресурсів, відповідального створення та поширення медіаконтенту, а також технічні аспекти безпечного користування цифровими технологіями. Передбачає розвиток здатності захищати особисті дані та приватність у цифровому просторі.
Баришполець О. Т.	Зарубіжна модель медіаосвіти	Адаптація прогресивного західного досвіду з урахуванням місцевих особливостей освітнього середовища. Характеризується системним підходом до інтеграції медіаосвітніх елементів у навчальні дисципліни на всіх рівнях освіти. Передбачає постійне оновлення методик відповідно до світових тенденцій у медіаосвіті та використання інноваційних підходів, апробованих у країнах з розвинутою медіаосвітою.
Богомаз О.	Психолого-педагогічна модель медіаграмотності	Акцентує увагу на психологічних аспектах сприйняття медіаконтенту та формуванні критичного мислення у майбутніх учителів суспільних дисциплін. Включає розвиток здатності аналізувати медіаповідомлення, розпізнавати маніпуляції та упередження в інформаційних матеріалах. Передбачає формування професійних компетентностей педагогів для подальшого впровадження принципів медіаграмотності в освітній процес.

Продовження табл. 1.2

Войтович Н.	Аналітична модель протидії пропаганді	Орієнтована на розвиток аналітичних здібностей для виявлення пропагандистських наративів та маніпулятивних технік в інформаційному просторі. Включає методики ідентифікації дезінформації, фейків та маніпуляцій, а також стратегії протидії інформаційним впливам. Передбачає формування стійкості до інформаційних маніпуляцій через розвиток критичного мислення та медіаіміунітету.
Волошенко О., Мокрогуз О.	Сімейна модель медіаграмотності	Фокусується на ролі сім'ї у формуванні медіакомпетентності дітей та включає принципи батьківського посередництва у споживанні медіаконтенту. Передбачає спільну медіаосвіту батьків і дітей, розвиток усвідомленого та відповідального підходу до вибору медіаконтенту. Містить методики організації сімейного медіаспоживання, стратегії обговорення медіаповідомлень та інструменти батьківського контролю.
Гарматій О.	Критично-мисленнєва модель	Основою є системний розвиток когнітивних навичок аналізу, синтезу та оцінки інформації. Характеризується акцентом на формуванні здатності ставити під сумнів медіаповідомлення, виявляти логічні помилки та перевіряти факти. Включає методики аналізу інформації з різних джерел, оцінки достовірності та об'єктивності медіаконтенту, а також розпізнавання маніпулятивних технік впливу.
Діденко І.	Інформаційно-безпекова модель	Розглядає медіаграмотність як важливий компонент національної інформаційної безпеки та стійкості суспільства до зовнішніх інформаційних впливів. Передбачає формування навичок захисту від інформаційних загроз на особистому та суспільному рівнях. Включає компоненти кібербезпеки, протидії інформаційним атакам та маніпуляціям, а також розвиток здатності критично оцінювати геополітичний контекст інформаційних повідомлень.

Джерело: складено автором на основі [1-7]

Наведені моделі враховують специфіку різних соціальних груп та навчальних середовищ, що дозволяє ефективно інтегрувати медіаграмотність у повсякденну діяльність громадян. Дослідження показують, що застосування цих моделей сприяє підвищенню стійкості до інформаційних загроз, розвитку аналітичних навичок та формуванню відповідального ставлення до медіаконтенту.



Рисунок 1.1 - Історична еволюція концепції медіаграмотності в контексті розвитку медіа

Джерело: складено автором на основі [38, с. 657-658]

Зародження концепції медіаграмотності бере свій початок у перших десятиліттях ХХ століття, що було безпосередньо пов'язано з революційною появою нових форм медіа — кінематографа та радіомовлення (рис. 1.1). Ці технологічні інновації кардинально змінили способи поширення інформації та культурного контенту, що призвело до зростання суспільного інтересу щодо потенційного впливу медіа на аудиторію. Перші дослідники медіа, такі як Вальтер Беньямін та представники Франкфуртської школи, почали формулювати концептуальні засади критичного підходу до аналізу

медіаконтенту, наголошуючи на необхідності розуміти механізми формування суспільної думки через масові комунікації. Цей період заклав фундаментальні основи для подальшого розвитку медіаосвіти як окремого напрямку суспільних наук.

Період 1920-1950-х років характеризувався стрімким зростанням впливу друкованих видань, радіомереж, а згодом і телебачення на формування суспільної свідомості. Особливо значимим став досвід використання медіа як інструменту пропаганди під час Другої світової війни, що спонукало науковців до більш глибокого вивчення механізмів інформаційних маніпуляцій. Психологи та соціологи розпочали систематичні дослідження впливу різних типів медіаповідомлень на поведінку та переконання аудиторії. Зокрема, концепція "ін'єкційної голки" (гіподермічна теорія медіа) припускала безпосередній і сильний вплив медіаконтенту на пасивних реципієнтів, що підкреслювало необхідність розвитку навичок критичного сприйняття інформації. У цей період з'являються перші освітні програми, спрямовані на формування аналітичного підходу до споживання медіаконтенту.

1960-1980-ті роки стали періодом теоретичного оформлення та інституціоналізації концепції медіаграмотності. Революційні ідеї Маршалла Маклюєна про "глобальне село" та характеристики "гарячих" і "холодних" медіа суттєво вплинули на розуміння природи різних типів медіа та їхнього впливу на когнітивні процеси аудиторії. Представники Канадської школи комунікації розробили концептуальну основу для системного аналізу медіаповідомлень, акцентуючи увагу на взаємозв'язку між технологіями комунікації та соціальними трансформаціями. У педагогічній практиці цей період відзначився впровадженням перших структурованих програм медіаосвіти в школах Канади, Великої Британії та інших розвинених країн. Медіаграмотність поступово почала розглядатися не лише як інструмент захисту від маніпуляцій, але й як невід'ємна складова загальної освіченості громадян демократичного суспільства.

Кінець ХХ століття ознаменувався революційним переходом до цифрової епохи, що кардинально змінило медіаландшафт. Поширення персональних комп'ютерів та доступу до Інтернету трансформувало традиційні моделі комунікації, створивши безпрецедентні можливості для горизонтального обміну інформацією. Виникнення перших онлайн-видань, форумів та блогів розмило межі між виробниками та споживачами контенту, що зумовило потребу в оновленні концепції медіаграмотності. Цифрове середовище породило нові типи медіазагроз, зокрема проблеми кібербезпеки, онлайн-шахрайства та цифрової приватності. У відповідь на ці виклики концепція медіаграмотності була розширена, включивши компоненти технічної грамотності, розуміння принципів функціонування цифрових платформ та етики онлайн-комунікації. Цей період характеризувався активним формуванням міждисциплінарного підходу до медіаосвіти, що поєднував елементи соціології, психології, інформатики та комунікативістики.

Перше десятиліття 2000-х років стало перехідним етапом, коли ключовою тенденцією став перехід від концепції пасивного споживання до активного творення контенту. Доступність інструментів для створення та поширення інформації (цифрові камери, блог-платформи, YouTube) демократизувала медіапростір, але одночасно загострила проблему якості та достовірності контенту. Медіаграмотність у цей період починає включати не лише навички критичного аналізу медіаповідомлень, але й компетентності з відповідального створення власного контенту. На міжнародному рівні ЮНЕСКО та інші організації розробляють комплексні програми з медіаінформаційної грамотності, що інтегрують традиційні підходи медіаосвіти з навичками роботи в цифровому інформаційному просторі. Цей період характеризується також початком системних досліджень впливу цифрових медіа на когнітивні функції, зокрема увагу, пам'ять та критичне мислення.

Сучасний етап розвитку концепції медіаграмотності (2010-ті роки – до сьогодні) формується під впливом домінування соціальних мереж та алгоритмізації інформаційного простору. Платформи на кшталт Facebook,

Twitter, Instagram та TikTok створили безпрецедентні можливості для персоналізації контенту, але одночасно породили феномени "інформаційних бульбашок" та "ехо-камер", що призводять до фрагментації суспільного дискурсу. Особливої гостроти набула проблема "фейкових новин" та цілеспрямованих дезінформаційних кампаній, що використовують психологічні особливості сприйняття інформації в цифровому середовищі. У відповідь на ці виклики концепція медіаграмотності збагатилася компонентами фактчекінгу, розумінням принципів роботи алгоритмів ранжування контенту та критичним аналізом джерел інформації. Більшість розвинених країн інтегрували медіаграмотність до навчальних програм різних рівнів освіти як один із ключових компонентів формування навичок XXI століття [25, с. 231-233].

Останні роки характеризуються розширенням концепції медіаграмотності в контексті нових технологічних викликів, пов'язаних із розвитком штучного інтелекту, технологій доповненої реальності та поглибленої персоналізації цифрового досвіду. Технології синтезу контенту, зокрема deepfake, створюють нові виклики для верифікації автентичності медіаповідомлень. Медіаграмотність стає невід'ємною складовою концепції цифрового громадянства, що передбачає не лише критичне споживання та відповідальне створення контенту, але й активну участь у формуванні здорового інформаційного середовища. Комплексні програми з медіаграмотності набувають характеру навчання протягом усього життя, охоплюючи різні вікові групи та професійні спільноти. В умовах інформаційних війн та геополітичних протистоянь медіаграмотність розглядається як важливий компонент національної інформаційної безпеки та стійкості демократичних інститутів до зовнішніх маніпулятивних впливів.

Різні дослідники визначають структурні компоненти медіаграмотності залежно від підходів до аналізу цього явища. Одним із важливих аспектів є когнітивний компонент, який охоплює знання про функціонування медіа, їхню структуру та механізми впливу на аудиторію. Наприклад, Баришполець О. Т. аналізує зарубіжний досвід медіаосвіти, акцентуючи увагу на необхідності

розуміння інформаційних потоків і вміння працювати з різними видами контенту [2]. Подібні питання розглядає також Волошенюк О., який наголошує на необхідності інтеграції медіаграмотності в освітній процес для формування критичного сприйняття інформації [5].

Другий важливий структурний елемент – аналітичний (критичний) компонент, що передбачає здатність оцінювати достовірність інформації, визначати маніпулятивні стратегії та виявляти фейки. Богомаз О. зазначає, що формування критичного мислення є важливою складовою професійної підготовки майбутніх учителів суспільних предметів, оскільки вони виступають медіапосередниками для учнів [3]. У свою чергу, Войтович Н. підкреслює, що розвиток критичного мислення серед населення є дієвим механізмом протидії інформаційній війні та пропаганді [4].

Третім ключовим елементом є емоційний та етичний компонент, що стосується відповідального споживання та створення медіаконтенту. Дослідження Гарматія О. вказує на те, що критичне мислення та етична медіаграмотність є ключовими навичками для інформаційної безпеки особистості та суспільства [6]. Також Волошенюк О. та Мокрогуз О. у своїх дослідженнях розглядають роль батьківського посередництва у формуванні відповідального ставлення дітей до інформаційного контенту [5].

Окреме значення має практичний (технологічний) компонент, який передбачає навички роботи з цифровими платформами та аналізу алгоритмів медіа. Діденко І. наголошує, що технологічна медіаграмотність є важливим інструментом захисту інформаційної безпеки, оскільки дозволяє користувачам розпізнавати дезінформацію та протидіяти інформаційним атакам [7]. У підручнику «Довіряй, але перевіряй» аналізуються сучасні інструменти перевірки фактів, що сприяють формуванню компетентностей медіаграмотності серед широкого загалу [8].

Нарешті, соціокультурний аспект медіаграмотності пов'язаний із розумінням культурного контексту медіаповідомлень та їхнього впливу на формування соціальної поведінки. Калініченко Б. досліджує владу засобів

масової інформації, акцентуючи увагу на їхній ролі у політичних процесах [12]. Кандиба К. аналізує соціальні медіа як інструмент психологічного впливу в умовах інформаційної війни, що є особливо актуальним для українського суспільства [13].

Отже, медіаграмотність є багатовимірним явищем, яке включає когнітивні, аналітичні, етичні, технологічні та соціокультурні компоненти. Її формування вимагає комплексного підходу, що враховує різні аспекти взаємодії людини з інформаційним середовищем.

Медіаграмотність у інформаційному суспільстві проявляється у різноманітних формах, які можна класифікувати за кількома ключовими критеріями. Базова (функціональна) медіаграмотність передбачає здатність отримувати доступ до медіаконтенту, розуміти його буквальне значення та використовувати найпоширеніші медіаплатформи. Критична медіаграмотність включає вміння аналізувати упередженість джерел, виявляти маніпуляції, оцінювати достовірність інформації та розпізнавати прихований контекст медіаповідомлень.

Технічна медіаграмотність охоплює навички роботи з технологіями доступу та створення медіаконтенту, включаючи апаратне та програмне забезпечення. Соціокультурна медіаграмотність фокусується на розумінні медіа як соціокультурного феномена, усвідомленні їхнього впливу на формування суспільних цінностей та ідентичностей. Креативна медіаграмотність полягає у здатності створювати власний медіаконтент, що відображає особисті погляди та творчий потенціал індивіда.

Взаємозв'язок медіаграмотності та інформаційної культури ґрунтується на єдності їхньої функціональної спрямованості в умовах інформаційного суспільства. Інформаційна культура, як ширше поняття, охоплює весь комплекс взаємодії людини з інформацією, включаючи її пошук, оцінку, обробку та використання. Медіаграмотність, натомість, зосереджується саме на взаємодії з інформацією, опосередкованою через медіа, визначаючи здатність критично сприймати та аналізувати медіаконтент.

Обидва феномени виступають необхідними компетентностями сучасної людини, формуючи її здатність орієнтуватися в насиченому інформаційному просторі. Медіаграмотність можна розглядати як невід'ємну складову інформаційної культури, її специфічний проєкт, спрямований на роботу з медіапростором. У цьому контексті розвиток медіаграмотності стає критично важливим елементом формування загальної інформаційної культури особистості.

Теоретичний аналіз показує, що інформаційна культура визначає загальні принципи та підходи до роботи з інформацією, тоді як медіаграмотність забезпечує інструментарій для роботи з конкретними формами медіаконтенту. Цей взаємозв'язок реалізується через спільні когнітивні механізми критичного мислення, які дозволяють верифікувати інформацію, аналізувати її джерела та оцінювати релевантність для конкретних потреб.

Важливим аспектом взаємозв'язку є також етичний вимір, що проявляється у спільних цінностях інформаційної етики – повазі до інтелектуальної власності, усвідомленні соціальної відповідальності за створення та поширення контенту, дотриманні етичних норм комунікації. Розвиток медіаграмотності безпосередньо впливає на формування етичних стандартів інформаційної культури, особливо в контексті цифрової взаємодії та соціальних медіа.

Медіаграмотність та інформаційна культура взаємно підсилюють одна одну, створюючи синергетичний ефект. Високий рівень інформаційної культури забезпечує методологічний базис для розвитку медіаграмотності, тоді як медіаграмотність, зі свого боку, збагачує інформаційну культуру специфічними навичками роботи з медіаконтентом. Ця взаємодія особливо яскраво проявляється у контексті мультимодальності сучасного інформаційного простору, де різні канали та форми передачі інформації потребують комплексного застосування навичок з обох сфер [24].

У освітньому аспекті формування медіаграмотності та інформаційної культури відбувається паралельно і взаємодоповнює. Освітні програми,

спрямовані на розвиток медіаграмотності, неминуче включають елементи інформаційної культури, і навпаки. Така інтеграція відображає об'єктивний характер взаємозв'язку цих феноменів та необхідність комплексного підходу до формування відповідних компетентностей.

Теоретичні дослідження взаємозв'язку медіаграмотності та інформаційної культури вказують на необхідність їх розглядати як частини єдиного комплексу компетентностей сучасної людини. В умовах діджиталізації та медіатизації усіх сфер життя, високий рівень обох типів грамотності стає необхідною умовою ефективної соціальної інтеграції та професійної реалізації. Більше того, саме їх інтегроване формування забезпечує розвиток критичного мислення, необхідного для протидії інформаційним маніпуляціям та медіавпливу.

1.2. Психосоціальні чинники розвитку критичного мислення

Критичне мислення є важливим когнітивним процесом, який досліджується як у психології, так і у філософії. Різні теоретичні підходи пропонують унікальні перспективи щодо структури, процесів та розвитку критичного мислення. Таблиця 1.3 представляє систематизований огляд основних теоретичних моделей критичного мислення, їхніх ключових представників, основних концепцій та практичного застосування в освіті та професійній діяльності. Ця систематизація дозволяє порівняти різні підходи та визначити їхні специфічні особливості, що сприяє більш глибокому розумінню феномену критичного мислення в сучасному науковому дискурсі.

Критичне мислення є багатовимірним феноменом, який досліджується в межах різних наукових дисциплін, включаючи філософію, психологію, освіту та соціальні науки. У сучасній науці виокремлюють кілька основних теоретичних моделей критичного мислення, кожна з яких акцентує увагу на певних аспектах цього процесу.

Таблиця 1.3

Теоретичні моделі критичного мислення в сучасній психології та
філософії

	Представники	Ключові концепції та розуміння критичного мислення
Філософська модель	Роберт Енніс, Метью Ліпман, Річард Пол	Розглядає критичне мислення через призму логіки аргументації, аналізу суджень та раціональної рефлексії. Критичне мислення трактується як дисципліноване, самокероване мислення, що демонструє досконалість у способі міркування. Включає вміння виявляти логічні помилки, аналізувати структуру аргументів, оцінювати надійність джерел інформації та формулювати обґрунтовані висновки. Підкреслюється важливість інтелектуальних чеснот: неупередженості, інтелектуальної сміливості, скромності та справедливості.
Когнітивно-психологічна модель	Діана Халперн, Деніел Канеман, Роберт Стернберг	Зосереджується на метапізнанні, когнітивних упередженнях і подвійній системі мислення (інтуїтивній та аналітичній). Критичне мислення розуміється як цілеспрямоване використання когнітивних стратегій для підвищення ймовірності бажаного результату. Включає усвідомлення власних когнітивних процесів, розпізнавання евристик і упереджень, розвиток здатності до когнітивного гальмування та перемикання між різними стратегіями мислення. Наголошується на розвитку рефлексії та саморегуляції як ключових компонентах критичного мислення.
Освітня модель	Бенджамін Блум, Джон Дьюї, Девід Перкінс	Розглядає критичне мислення через призму таксономії освітніх цілей, рефлексивного мислення та культури мислення. Визначає критичне мислення як сукупність навичок вищого порядку (аналіз, синтез, оцінка), що цілеспрямовано розвиваються в освітньому процесі. Підкреслює значення освітнього середовища, що стимулює запитання, дослідження та рефлексію. Включає інтеграцію критичного мислення у зміст навчальних дисциплін та розробку методів його оцінювання.
Соціально-критична модель	Паоло Фрейре, Юрген Габермас, Белл Гукс	Акцентує на критичній свідомості, комунікативній дії та емансипації. Розуміє критичне мислення як засіб для аналізу соціальних структур, владних відносин і подолання нерівності та пригнічення. Включає розвиток здатності розпізнавати приховані ідеологічні конструкти, деконструювати соціальні наративи та сприяти соціальним змінам. Підкреслює важливість діалогу, рефлексії та дії як нерозривних компонентів критичного мислення в контексті соціальної практики.

Продовження табл. 1.3

Інтегративна модель	Пітер Фасіоне, Метью Куно, Гаррі Деніелс	Поєднує диспозиції та навички, контекстуальне мислення й емоційний інтелект. Розглядає критичне мислення як багатовимірний процес, що включає когнітивні, афективні та соціальні компоненти. Наголошує на взаємозв'язку критичного мислення з особистісними диспозиціями (допитливість, систематичність, аналітичність) та соціокультурним контекстом. Включає розвиток здатності до саморефлексії, діалогу та співпраці як невід'ємних елементів критичного мислення.
---------------------	--	--

Нейрокогнітивна модель	Кіт Станович, Річард Вест, Магда Топольські	Фокусується на виконавчих функціях, рефлексивному мисленні та неупередженості. Трактуює критичне мислення як здатність до контролю власних когнітивних процесів на основі метакогнітивного моніторингу. Досліджує нейробіологічні основи раціонального мислення, включаючи роль префронтальної кори та інших мозкових структур. Розглядає критичне мислення як результат взаємодії між автоматичними та контрольованими процесами, наголошуючи на важливості гальмування автоматичних реакцій та активації аналітичної системи мислення.
------------------------	---	--

Джерело: складено автором на основі [25, с. 269-299]

Філософська модель, представлена такими мислителями, як Роберт Енніс, Метью Ліпман і Річард Пол, трактує критичне мислення як дисципліноване й самокероване міркування, що базується на логіці, раціональному аналізі й оцінці аргументів. Когнітивно-психологічна модель (Діана Халперн, Деніел Канеман, Роберт Стернберг) робить наголос на метапізнанні та когнітивних упередженнях, пояснюючи критичне мислення через взаємодію інтуїтивних та аналітичних процесів. Освітня модель (Бенджамін Блум, Джон Дьюї, Девід Перкінс) фокусується на розбудові навичок вищого порядку в навчальному середовищі, розглядаючи критичне мислення як необхідний елемент сучасної освіти.

Соціально-критична модель, яку розвивали Паоло Фрейре, Юрген Габермас і Белл Гукс, акцентує увагу на використанні критичного мислення для аналізу соціальних відносин, розпізнавання ідеологічних конструктів і досягнення соціальної справедливості. Інтегративна модель (Пітер Фасіоне, Метью Куно, Гаррі Деніелс) пропонує синтез когнітивних, афективних та соціальних аспектів критичного мислення, підкреслюючи його зв'язок із соціокультурним контекстом та емоційним інтелектом. Нейрокогнітивна модель (Кіт Станович, Річард Вест, Магда Топольські) досліджує нейробіологічні механізми, що лежать в основі критичного мислення, зокрема роль виконавчих функцій мозку у регуляції когнітивних процесів.

Критичне мислення – це складний багаторівневий процес, який включає кілька структурних компонентів, що забезпечують ефективний аналіз інформації, оцінку аргументів і прийняття обґрунтованих рішень. Теоретичний

аналіз цього феномену дозволяє виокремити його основні складові: когнітивний, логіко-аналітичний, рефлексивний, метакогнітивний і афективний компоненти. Кожен із них відіграє важливу роль у формуванні критичного мислення та взаємодіє з іншими складовими, створюючи цілісну систему.

Когнітивний компонент охоплює базові розумові операції, такі як сприйняття, увага, пам'ять і уявлення. Він забезпечує здатність людини обробляти інформацію, розпізнавати патерни та встановлювати зв'язки між фактами. Важливим елементом цього компонента є вміння аналізувати, синтезувати й оцінювати інформацію, що дозволяє здійснювати раціональний вибір і формувати аргументовані висновки.

Логіко-аналітичний компонент відповідає за виявлення помилок у судженнях, аналіз структури аргументів і розпізнавання маніпулятивних технік. Він базується на принципах формальної та неформальної логіки, що дозволяє відокремлювати обґрунтовані твердження від хибних або суперечливих. До цього компоненту також належить вміння працювати з доказами, оцінювати їхню достовірність і логічну стійкість, що є основою для ухвалення зважених рішень [28].

Рефлексивний та метакогнітивний компоненти відіграють ключову роль у саморегуляції мислення. Рефлексія передбачає здатність усвідомлювати власні когнітивні процеси, аналізувати власні помилки та коригувати їх. Метакогнітивний компонент, у свою чергу, включає контроль і планування мисленнєвих операцій, а також здатність до переключення між різними стратегіями мислення. Ці компоненти сприяють розвитку усвідомленого підходу до навчання та прийняття рішень.

Афективний компонент відображає роль емоцій у критичному мисленні. Він включає такі характеристики, як інтелектуальна чесність, відкритість до нових ідей, терпимість до невизначеності та готовність змінювати власні переконання на основі нової інформації. Цей компонент визначає мотивацію людини до глибокого аналізу та об'єктивного оцінювання ситуацій. Взаємодія

всіх зазначених структурних компонентів забезпечує ефективне критичне мислення, що є необхідною навичкою в сучасному інформаційному суспільстві.

Вивчення психосоціальних факторів розвитку критичного мислення потребує комплексного методологічного інструментарію, що поєднує різні наукові підходи. Системний підхід дозволяє розглядати критичне мислення як складну динамічну систему, що формується під впливом взаємодії внутрішніх психологічних механізмів та зовнішніх соціальних чинників. У межах цього підходу важливим є аналіз інтегральних зв'язків між когнітивними, емоційними, мотиваційними компонентами критичного мислення та соціокультурним контекстом, в якому воно розвивається. Це дає можливість визначити системні закономірності впливу психосоціальних факторів на формування критичного мислення в онтогенезі.

Діяльнісний підхід акцентує увагу на розвитку критичного мислення через активну пізнавальну діяльність суб'єкта. Згідно з цим підходом, критичне мислення формується в процесі вирішення проблемних ситуацій, що потребують аналізу, оцінки та рефлексії. Методологічно важливим є дослідження впливу різних видів діяльності (навчальної, професійної, комунікативної) на розвиток здатності до критичного осмислення інформації та прийняття раціональних рішень. Діяльнісний підхід дозволяє виявити механізми інтеріоризації зовнішніх соціальних практик у внутрішні когнітивні структури критичного мислення.

Соціально-конструктивістський підхід розглядає критичне мислення як результат соціальної взаємодії та інтерсуб'єктивних практик. У цій перспективі акцент робиться на вивченні впливу соціокультурних дискурсів, комунікативних патернів та соціальних норм на формування критичної позиції особистості. Методологічно важливим є аналіз процесів соціального конструювання знань та спільного створення смислів у діалогічній взаємодії. Цей підхід дозволяє досліджувати роль соціальних інститутів, спільнот практики та культурних наративів у розвитку критичного мислення.

Когнітивно-психологічний підхід фокусується на дослідженні внутрішніх психологічних механізмів критичного мислення. У межах цього підходу вивчаються когнітивні процеси та структури (метапізнання, виконавчі функції, когнітивний контроль), що забезпечують здатність до аналітичного та рефлексивного мислення. Методологічно важливим є застосування експериментальних методів для дослідження впливу когнітивних упереджень, стилів мислення та метакогнітивних стратегій на розвиток критичного мислення. Цей підхід дозволяє виявити індивідуально-психологічні чинники, що сприяють або перешкоджають формуванню критичного способу мислення.

Екологічний підхід розглядає розвиток критичного мислення в контексті взаємодії особистості з різними соціальними системами та середовищами. Методологічно важливим є аналіз впливу мікросистем (сім'я, освітнє середовище, професійна спільнота), мезосистем (взаємодія між різними мікросистемами) та макросистем (культурні цінності, соціально-економічні умови, політичний контекст) на формування критичного мислення. Цей підхід дозволяє досліджувати екологічні ніші, що створюють сприятливі умови для розвитку здатності до критичного аналізу та рефлексії [13, с. 35].

Міждисциплінарний підхід інтегрує методологічні інструменти різних наукових дисциплін для комплексного вивчення психосоціальних факторів розвитку критичного мислення. Поєднання психологічних, соціологічних, педагогічних, філософських та нейрокогнітивних методів дослідження дозволяє отримати багатовимірну картину формування критичного мислення. Методологічно важливим є створення інтегративних моделей, що враховують взаємодію психологічних, соціальних, культурних та біологічних факторів у розвитку критичного мислення на різних вікових етапах.

Лонгітюдний підхід передбачає дослідження розвитку критичного мислення в часовій перспективі. Методологічно важливим є проведення лонгітюдних досліджень, що дозволяють відстежувати динаміку формування критичного мислення під впливом змінних психосоціальних факторів. Цей підхід дає можливість виявляти сензитивні періоди розвитку критичного

мислення, аналізувати стабільність та мінливість когнітивних структур, а також досліджувати довготривалі ефекти різних соціалізаційних впливів на здатність до критичного осмислення інформації та прийняття раціональних рішень у різних життєвих контекстах.

Культурно-історичний підхід розглядає розвиток критичного мислення в контексті історичної еволюції культурних практик та інтелектуальних традицій. У цій перспективі акцент робиться на вивченні культурних артефактів, символічних систем та історично сформованих способів мислення, що опосередковують розвиток критичної рефлексії. Методологічно важливим є аналіз процесів інтеріоризації культурних знаків та їх трансформації у внутрішні психологічні інструменти критичного мислення. Цей підхід дозволяє досліджувати вплив історичних, культурних та соціально-політичних контекстів на формування традицій критичного мислення в різних соціокультурних спільнотах.

Соціокультурне середовище відіграє ключову роль у формуванні та розвитку критичного мислення, оскільки воно визначає систему цінностей, норм, способів комунікації та моделей мислення, які засвоює людина. У різних культурах критичне мислення може мати різні прояви та рівні розвитку, що обумовлено історичним контекстом, освітніми традиціями, політичною системою та засобами масової інформації. Соціокультурні фактори впливають як на зміст критичного мислення, так і на його методологію, формуючи специфічні способи аналізу, аргументації та оцінювання інформації.

Одним із головних механізмів цього взаємовпливу є соціалізація, під час якої індивід засвоює прийняті в суспільстві способи розв'язання проблем, прийняття рішень і обґрунтування позицій. У демократичних суспільствах, де існує свобода слова, плюралізм думок та критична дискусія, критичне мислення заохочується і розвивається через освітні програми, громадську активність та медіа. Натомість у суспільствах із авторитарними режимами чи жорсткими культурними нормами можливості для розвитку критичного мислення можуть

бути обмеженими, оскільки превалує ідеологічно забарвлений спосіб інтерпретації реальності [15, с. 119-120].

Освіта є основним каналом впливу соціокультурного середовища на розвиток критичного мислення. В системах освіти, що орієнтовані на розвиток аналітичних навичок, самостійного мислення та дискусії, створюються сприятливі умови для формування критично мислячих особистостей. Методики, такі як проблемне навчання, діалогічне навчання, метод кейсів, сприяють розвитку вміння аналізувати, ставити питання та перевіряти достовірність інформації. Водночас традиційні системи освіти, які роблять акцент на механічному запам'ятовуванні та відтворенні інформації без критичного осмислення, можуть стримувати розвиток цієї навички.

Значний вплив на критичне мислення справляють медіа та інформаційне середовище. У сучасному світі велика кількість інформації циркулює через соціальні мережі, новинні платформи та онлайн-спільноти, що вимагає від людини розвинених навичок критичного аналізу джерел. Дезінформація, маніпулятивні технології та фейкові новини можуть ускладнювати здатність до об'єктивної оцінки фактів, що робить необхідним впровадження програм з медіаграмотності та навчання інформаційної гігієни.

Також соціокультурне середовище впливає на критичне мислення через колективні уявлення та стереотипи. Групова ідентичність, культурні міфи та домінантні наративи можуть обмежувати здатність людини до неупередженого аналізу, створюючи ефект «когнітивного тунелю». Подолання цього бар'єру можливе через розвиток міжкультурного діалогу, інтердисциплінарного підходу до освіти та стимулювання відкритості до нових ідей.

Отже, соціокультурне середовище визначає умови, в яких формується критичне мислення, а також встановлює рамки його застосування. Ступінь розвитку критичного мислення в суспільстві залежить від рівня освітніх можливостей, інформаційної доступності та свободи висловлення думок. Взаємодія цих факторів створює як можливості, так і бар'єри для розвитку

критично мислячої особистості, що має важливе значення для демократичного розвитку суспільства.

Важливим аспектом теоретичного аналізу проблеми критичного мислення є систематизація існуючих концептуальних підходів до його розвитку. Різні наукові школи пропонують власні теоретичні моделі формування та розвитку критичного мислення, які відрізняються за базовими принципами, методологією дослідження та ключовими компонентами. Розгляд цих концепцій дозволяє простежити еволюцію теоретичних поглядів та виявити спільні й відмінні риси в підходах різних наукових шкіл.

Філософська традиція, представлена роботами Д. Дьюї, Р. Пола та М. Ліпмана, розглядає критичне мислення як рефлексивне судження, що ґрунтується на логічному аналізі та раціональній аргументації. Представники цього напрямку наголошують на важливості виявлення суперечностей у аргументації, оцінки доказів та формування обґрунтованих суджень. Методологічною особливістю філософського підходу є використання діалектичного методу та сократівського діалогу як основних інструментів розвитку критичного мислення [18, с. 17-18].

У межах когнітивної психології, яку представляють Д. Халперн, Р. Стернберг та Д. Курфіс, критичне мислення трактується як когнітивний процес вищого порядку, що включає такі операції, як аналіз, синтез, оцінка та інтерпретація інформації. Дослідники цього напрямку концентруються на вивченні психологічних механізмів формування критичного мислення та розробці методів його розвитку. Методологічною основою когнітивного підходу є експериментальні дослідження та когнітивне моделювання мисленнєвих процесів.

Педагогічний підхід, розроблений у працях Б. Блума, Ч. Темпла та Д. Клустера, розглядає критичне мислення як важливу освітню мету та результат навчання. Представники цього напрямку акцентують увагу на формуванні таких якостей, як самостійність мислення, обґрунтованість суджень та соціальна відповідальність. Методологічною особливістю педагогічного підходу є

використання таксономії навчальних цілей та інтерактивних методів навчання, спрямованих на активізацію мисленнєвої діяльності учнів.

Інформаційно-комунікаційний підхід, представлений роботами М. Маклюена, Г. Лассуела та Р. Поттера, розглядає критичне мислення як спосіб аналізу та оцінки медіаповідомлень. Представники цього напрямку наголошують на важливості розвитку навичок декодування медіатекстів, аналізу джерел інформації та виявлення стереотипів у медіаконтенті. Методологічною основою інформаційно-комунікаційного підходу є семіотичний аналіз та контент-аналіз медіаповідомлень.

Соціально-критична теорія, розроблена у працях Ю. Габермаса, П. Фрейре та М. Фуко, розглядає критичне мислення як інструмент соціальних змін та емансипації особистості. Представники цього напрямку акцентують увагу на ідеологічному аналізі та деконструкції дискурсу влади. Методологічною особливістю соціально-критичного підходу є використання критичного дискурс-аналізу та діалогічної педагогіки, спрямованих на формування критичного усвідомлення соціальних процесів [19].

Нейрокогнітивний підхід, представлений роботами А. Дамасіо, Д. Канемана та К. Становича, розглядає критичне мислення як результат взаємодії різних систем мозку. Дослідники цього напрямку концентруються на вивченні нейрофізіологічних основ критичного мислення та розробці методів подолання когнітивних упереджень. Методологічною основою нейрокогнітивного підходу є використання методів нейровізуалізації та експериментальної психології для дослідження мозкових процесів, пов'язаних з критичним мисленням.

Теоретичний аналіз кореляції між рівнем освіти, соціальним статусом та здатністю критично мислити становить важливий аспект дослідження психосоціальних чинників розвитку критичного мислення. Наукові дослідження демонструють наявність стійкого взаємозв'язку між освітнім рівнем та сформованістю навичок критичного мислення. Зокрема, у працях П. Фасіоне, Д. Халперн та М. Ліпмана обґрунтовується положення про те, що вища освіта створює сприятливе середовище для формування аналітичних

здібностей, навичок аргументації та оцінки інформації. При цьому дослідники підкреслюють, що визначальним фактором є не стільки формальний рівень освіти, скільки якість освітньої системи та наявність спеціальних програм, спрямованих на розвиток критичного мислення.

Соціальний статус як фактор впливу на розвиток критичного мислення розглядається в теоретичних концепціях П. Бурдьє, Б. Бернстайна та П. Фрейре. У їхніх працях обґрунтовується ідея про те, що соціально-економічне становище суттєво впливає на формування когнітивних стилів та мисленнєвих стратегій. Соціальна стратифікація створює нерівний доступ не лише до освітніх ресурсів, але й до різноманітних джерел інформації, культурних практик та дискурсивних спільнот, які сприяють розвитку критичного мислення. Теоретичні моделі соціальної детермінації критичного мислення акцентують увагу на формуванні різних мовних кодів та когнітивних схем у представників різних соціальних верств, що впливає на їхню здатність критично аналізувати інформацію.

Важливим напрямом теоретичних досліджень є вивчення вікових особливостей розвитку критичного мислення. У контексті вікової психології критичне мислення розглядається як здатність, що розвивається протягом усього життя, але має певні сенситивні періоди. Згідно з теоретичними розробками Ж. Піаже та Л. Виготського, формування передумов критичного мислення починається вже в молодшому шкільному віці, коли відбувається перехід від доопераційного мислення до стадії конкретних операцій. Проте повноцінне критичне мислення, що передбачає абстрактні міркування, гіпотетико-дедуктивні операції та метакогнітивні процеси, формується переважно в підлітковому та юнацькому віці.

Теоретичні моделі розвитку критичного мислення в дорослому віці, розроблені К. Шайє, Р. Стернбергом та П. Балтесом, розглядають зрілі форми критичного мислення в контексті постформального мислення, яке характеризується здатністю враховувати контекстуальну обумовленість знання, толерантністю до невизначеності та інтеграцією емоційних і когнітивних

аспектів у процесі прийняття рішень. У цих концепціях обґрунтовується положення про те, що критичне мислення в дорослому віці не лише не згасає, але й має потенціал до якісних трансформацій, пов'язаних із накопиченням життєвого досвіду та мудрості.

Методики діагностики критичного мислення становлять важливий інструментарій для теоретичного осмислення цього феномену. У науковій літературі представлено різні підходи до оцінки критичного мислення, серед яких можна виділити стандартизовані тести (Watson-Glaser Critical Thinking Appraisal, California Critical Thinking Skills Test, Cornell Critical Thinking Test), проєктивні методики та методи експертної оцінки. Теоретичною проблемою в даному контексті є визначення критеріїв та індикаторів критичного мислення, які б адекватно відображали його багатовимірну природу. У роботах Р. Енніса, П. Фасіоне та Д. Халперн запропоновано різні таксономії навичок критичного мислення, які використовуються як теоретична основа для розробки діагностичних інструментів.

Теоретичні основи розвитку критичного мислення представлені різними концептуальними моделями, серед яких можна виділити проблемно-орієнтований підхід (М. Ліпман), технологію розвитку критичного мислення через читання та письмо (Ч. Темпл, Д. Стіл, К. Мередіт), методику сократівського діалогу (Р. Пол), технологію комунікативної дидактики (А. Ліпкіна) та рефлексивну педагогіку (Д. Дьюї). Спільною рисою цих підходів є акцент на активізації мисленнєвої діяльності, формуванні метакогнітивних стратегій та розвитку навичок аргументації. Теоретичне обґрунтування ефективності різних методик розвитку критичного мислення передбачає аналіз їх відповідності актуальним моделям когнітивних процесів та врахування соціокультурного контексту їх застосування [16].

Окремим напрямом теоретичних досліджень є вивчення впливу інформаційно-комунікаційних технологій на розвиток критичного мислення. У працях Г. Дженкінса, Д. Тапскотта та М. Пренскі обґрунтовується ідея про те, що цифрове середовище створює нові можливості для розвитку критичного

мислення, але водночас висуває нові вимоги до когнітивних здібностей особистості. Теоретичні моделі медіаграмотності та інформаційної компетентності інтегрують навички критичного мислення з технологічними навичками, необхідними для ефективної взаємодії з цифровими медіа.

У контексті сучасних теоретичних підходів до розвитку критичного мислення особлива увага приділяється проблемі трансферу навичок критичного мислення з одного контексту в інший. Теоретичні дискусії зосереджені навколо питання про можливість формування універсальних навичок критичного мислення, які б могли застосовуватися в різних предметних сферах, або необхідність розвитку контекстно-специфічних навичок, адаптованих до конкретних галузей знання. Ця дискусія має важливе значення для розробки освітніх програм, спрямованих на формування критичного мислення як ключової компетентності в умовах інформаційного суспільства.

1.3. Політико-інформаційні маніпуляції

Політико-інформаційні маніпуляції є важливим інструментом впливу на суспільну свідомість, формування громадської думки та управління масовими настроями. В умовах інформаційного суспільства вони набувають особливого значення, оскільки сучасні технології дозволяють швидко поширювати маніпулятивний контент через традиційні та цифрові медіа. Дослідження теоретичних підходів до визначення цього явища дозволяє краще зрозуміти механізми його функціонування та розробити ефективні стратегії протидії.

Таблиця 1.4

Теоретичні підходи до визначення поняття політико-інформаційних маніпуляцій

Автор	Визначення
Андрієвська В., Шинкарьова Д.	Політико-інформаційні маніпуляції – це технології впливу на громадську думку через цифрові та традиційні медіа з метою формування вигідних для маніпуляторів наративів.

Баришполець О. Т.	Інформаційні маніпуляції – це засіб впливу, що базується на прихованому використанні комунікаційних технологій з метою дезорієнтації суспільства та досягнення політичних цілей.
Богомаз О.	Маніпуляція інформацією у політиці – це процес створення та поширення інформації, яка формує суспільну думку відповідно до інтересів певних політичних груп.
Войтович Н.	Політико-інформаційні маніпуляції є ключовим інструментом інформаційної війни, що використовує пропаганду, дезінформацію та інші методи для контролю масової свідомості.
Волошенко О., Мокрогуз О.	Маніпулятивні технології в політичній комунікації спрямовані на зміну переконань і поведінки людей шляхом цілеспрямованого подання інформації.
Гарматій О.	Критичне мислення є головним інструментом боротьби з інформаційними маніпуляціями, які базуються на емоційному впливі та викривленні фактів.
Діденко І.	Політичні маніпуляції через медіа – це цілеспрямоване використання інформаційних ресурсів для формування вигідної картини реальності у суспільній свідомості.

Джерела: складено автором на основі [1-7]

Теоретичне осмислення маніпулятивних технологій в інформаційному просторі характеризується різноманіттям концептуальних підходів та моделей, що відображають багатовимірну природу цього феномену. Базовою теоретичною концепцією у цій сфері є модель пропаганди, розроблена Е. Бернейсом та Г. Лассуеллом, яка розглядає маніпуляцію як цілеспрямований вплив на громадську думку з метою формування заданих переконань та установок. У межах цієї моделі виокремлюються такі структурні елементи маніпулятивного впливу, як джерело повідомлення, зміст повідомлення, канал передачі інформації, цільова аудиторія та очікуваний ефект. Теоретичні розробки у галузі пропагандистського впливу заклали фундамент для подальшого аналізу політико-інформаційних маніпуляцій у сучасному медіапросторі.

Значний внесок у розуміння маніпулятивних технологій зробила критична теорія масової комунікації, представлена роботами Т. Адорно, М. Хоркхаймера та Г. Маркузе. У межах цього теоретичного напрямку сформульована концепція «індустрії культури», яка розглядає масові медіа як інструмент ідеологічного контролю та маніпулювання свідомістю. Критична

теорія акцентує увагу на таких маніпулятивних механізмах, як стереотипізація, міфологізація, фрагментація та псевдоіндивідуалізація. Особливе значення надається аналізу латентних функцій медіа, що формують споживацьку свідомість та конформістські установки, відволікаючи від критичного осмислення соціальної дійсності.

Модель семіотичного маніпулювання, розроблена у працях Р. Барта, У. Еко та Ж. Бодрієра, зосереджується на аналізі знакових систем та символічних кодів, що використовуються в маніпулятивних цілях. У цій теоретичній парадигмі особлива увага приділяється концепту «симулякр» – знаку, що втратив зв'язок з реальністю та створює гіперреальність, яка маскує відсутність реального. Семіотична модель дозволяє аналізувати такі маніпулятивні технології, як конструювання псевдоподій, створення симулякрів суспільної думки та формування віртуальних наративів, що підміняють об'єктивну реальність.

Когнітивно-поведінкова модель маніпулятивних технологій, представлена у роботах Р. Чалдіні, Е. Аронсона та Д. Канемана, зосереджується на аналізі психологічних механізмів впливу на прийняття рішень. У межах цієї теоретичної парадигми виокремлюються такі принципи маніпулятивного впливу, як принцип соціального доказу, принцип авторитету, принцип дефіциту, принцип взаємності та принцип послідовності. Особлива увага приділяється концепції когнітивних спотворень та евристик, які використовуються маніпуляторами для обходу раціонального мислення. Когнітивно-поведінкова модель дозволяє аналізувати широкий спектр маніпулятивних технік, від примітивних форм емоційного впливу до складних стратегій інформаційно-психологічного впливу.

Дискурсивна модель маніпуляції, розроблена у працях Т. ван Дейка, Н. Феркло та Р. Водак, розглядає маніпулятивні технології крізь призму аналізу дискурсивних практик та стратегій. У межах критичного дискурс-аналізу маніпуляція трактується як форма зловживання дискурсивною владою, що реалізується через такі механізми, як селективний відбір фактів, імпліцитні

припущення, лексичні вибори та риторичні прийоми. Ця теоретична модель акцентує увагу на соціокогнітивних аспектах маніпуляції, зокрема на формуванні ментальних моделей та соціальних репрезентацій, що відповідають інтересам маніпуляторів. Дискурсивний підхід дозволяє аналізувати маніпулятивні технології у контексті боротьби за владу та домінування у інформаційному просторі [21, с. 99-100].

Мережева модель інформаційних маніпуляцій, сформульована у працях М. Кастельса, Д. Ваттса та А.-Л. Барабаші, розглядає маніпулятивні технології в контексті мережевої структури сучасного інформаційного простору. У межах цієї теоретичної парадигми особлива увага приділяється таким феноменам, як інформаційні каскади, ехо-камери, фільтр-бульбашки та вірусне поширення контенту. Мережева модель пояснює механізми цілеспрямованого впливу на інформаційні потоки з метою формування суспільної думки через маніпулювання вузлами (хабами) інформаційної мережі та використання алгоритмічних систем для фільтрації та персоналізації контенту. Ця концептуальна модель дозволяє аналізувати нові форми маніпуляцій, характерні для цифрової епохи, зокрема, астротурфінг, ботнети та таргетовані інформаційні операції.

Концептуальна модель стратегічної дезінформації, розроблена у працях Г. Почепцова, Д. Волкова та П. Померанцева, фокусується на аналізі цілеспрямованого застосування фейкових новин, напівправди та інформаційних операцій у політичних цілях. У межах цієї теоретичної парадигми маніпуляція розглядається як елемент інформаційної війни, що спрямована на підрив довіри до інституцій, поляризацію суспільства та дестабілізацію політичної системи. Модель стратегічної дезінформації виокремлює такі маніпулятивні технології, як «firehose of falsehood» (потік неправди), «weaponized relativism» (озброєний релятивізм) та «reflexive control» (рефлексивний контроль). Ця концептуальна модель дозволяє аналізувати інформаційні маніпуляції у геополітичному контексті та розглядати їх як інструмент гібридної війни.

Інтегративна модель медіа-маніпуляцій, представлена у роботах С. Херрманна, Н. Больца та Е. Ноель-Нойман, синтезує різні теоретичні підходи до аналізу маніпулятивних технологій та розглядає їх у контексті медіатизації політики та формування громадської думки. У межах цієї концептуальної моделі особлива увага приділяється таким феноменам, як «спіраль мовчання», «встановлення порядку денного», «фреймінг» та «праймінг». Інтегративна модель розглядає маніпулятивні технології як багаторівневу систему впливу, що охоплює когнітивний, афективний та поведінковий рівні сприйняття інформації. Ця теоретична модель дозволяє комплексно аналізувати взаємодію різних маніпулятивних технік та стратегій у контексті формування індивідуальної та масової свідомості.

Теоретичний аналіз специфіки політичних маніпуляцій у порівнянні з комерційними дозволяє виявити їх сутнісні відмінності та особливості. Політичні маніпуляції характеризуються більш масштабним впливом на суспільну свідомість та спрямовані на формування політичних переконань, цінностей та установок, що визначають громадянську поведінку. На відміну від комерційних маніпуляцій, які переслідують переважно економічні цілі (стимулювання продажів, формування лояльності до бренду), політичні маніпуляції мають на меті отримання, збереження або розширення влади. У теоретичних працях П. Лазарсфельда, Ж. Еллюля та Н. Хомського обґрунтовується ідея про те, що політичні маніпуляції відрізняються більш глибоким впливом на ідентичність та світогляд особистості, формуючи не лише споживацькі преференції, але й політичну свідомість та громадянську позицію.

Важливою теоретичною відмінністю політичних маніпуляцій є їх тісний зв'язок із ідеологічними системами та механізмами соціального контролю. У концептуальних моделях, розроблених А. Грамші, Л. Альтюссером та С. Жижеком, політичні маніпуляції розглядаються як інструмент гегемонії, що забезпечує консенсус через формування "здорового глузду" та нормалізацію певного політичного дискурсу. На відміну від комерційних маніпуляцій, які

оперують переважно в межах економічного поля, політичні маніпуляції охоплюють всі сфери суспільного життя та використовують не лише медіа-ресурси, але й освітні, культурні та релігійні інституції. Теоретичні дослідження підкреслюють більш широкий арсенал технік та каналів впливу, характерних для політичних маніпуляцій, що включає символічну політику, меморіальні практики та історичну політику [26, с. 657-660].

Концептуальний аналіз наслідків політико-інформаційних маніпуляцій для суспільства та держави займає значне місце в теоретичних дослідженнях цього феномену. У працях Ю. Габермаса, З. Баумана та М. Кастельса обґрунтовується положення про те, що систематичне застосування маніпулятивних технологій призводить до деформації публічної сфери та ерозії демократичних інститутів. Маніпулятивне спотворення інформаційного простору підриває основи раціонального дискурсу, перешкоджає формуванню компетентної громадської думки та сприяє поляризації суспільства. Теоретичні моделі наслідків політико-інформаційних маніпуляцій акцентують увагу на таких феноменах, як "постправа", "когнітивна поляризація" та "епістемічні бульбашки", що створюють фрагментовані картини світу та руйнують спільний інформаційний простір.

Важливим напрямом теоретичного аналізу є дослідження впливу політико-інформаційних маніпуляцій на політичну культуру та громадянську активність. У концептуальних моделях, розроблених Р. Патнемом, П. Бурдьє та Р. Інглхартом, обґрунтовується ідея про те, що систематичне використання маніпулятивних технологій призводить до ерозії соціального капіталу, зниження рівня міжособистісної та інституційної довіри, формування цинічного ставлення до політики та політичних інститутів. Теоретичні дослідження демонструють, що одним із найбільш небезпечних наслідків політико-інформаційних маніпуляцій є формування феномену "навченої безпорадності" та "громадянської апатії", коли громадяни відмовляються від активної участі в політичному житті через відчуття неможливості впливати на політичні процеси та недовіру до достовірності будь-якої інформації.

У теоретичних працях, присвячених аналізу наслідків політико-інформаційних маніпуляцій, особлива увага приділяється проблемі національної безпеки та суверенітету. У концептуальних моделях, розроблених Дж. Наєм, М. Лібіцкі та Г. Почепцовим, маніпулятивні інформаційні операції розглядаються як елемент гібридної війни та інструмент зовнішнього впливу на політичні процеси. Теоретичні дослідження підкреслюють, що систематичне застосування маніпулятивних технологій може призводити до дестабілізації політичної системи, підриву легітимності державних інститутів, загострення соціальних конфліктів та радикалізації політичних поглядів. У концептуальних моделях інформаційної безпеки маніпулятивні технології розглядаються як загроза державному суверенітету, особливо в контексті глобалізації інформаційного простору та розвитку цифрових технологій.

Теоретичний аналіз правового регулювання протидії маніпуляціям в інформаційному просторі охоплює широкий спектр концептуальних підходів, що відображають різні аспекти цієї проблеми. У працях Дж. Мілля, Ю. Габермаса та Р. Дворкіна обґрунтовується необхідність балансу між забезпеченням свободи слова та протидією зловживанню цією свободою. Концептуальні моделі правового регулювання інформаційного простору ґрунтуються на різних теоретичних підходах: лібертаріанському, що акцентує увагу на мінімальному втручанні держави та саморегуляції медіа; соціальної відповідальності, що наголошує на етичних стандартах та професійних кодексах; та патерналістському, що обґрунтовує необхідність активної ролі держави у забезпеченні інформаційної безпеки.

У теоретичних дослідженнях виокремлюються різні моделі правового регулювання протидії маніпуляціям, зокрема: обмежувальна модель, що передбачає заборону певних видів контенту та практик (наприклад, законодавство про заборону мови ворожнечі та дезінформації); процедурна модель, що фокусується на забезпеченні прозорості, плюралізму та підзвітності медіа; та освітня модель, що акцентує увагу на розвитку медіаграмотності та критичного мислення. Теоретичні дискусії зосереджуються навколо питання

ефективності різних правових механізмів у протидії маніпуляціям, зокрема, у контексті транснаціонального характеру інформаційного простору та технологічних викликів цифрової епохи. Концептуальні моделі правового регулювання протидії маніпуляціям підкреслюють необхідність комплексного підходу, що поєднує законодавчі механізми, саморегуляцію медіа та розвиток критичної медіаграмотності суспільства.

Сучасний теоретичний дискурс щодо правового регулювання протидії маніпуляціям характеризується пошуком нових концептуальних підходів, що відповідають викликам цифрової епохи. У працях Е. Парізер, Т. Джикович та К. Санстейна обґрунтовується необхідність переосмислення традиційних правових концепцій з урахуванням таких феноменів, як алгоритмічне управління контентом, штучний інтелект та великі дані. Теоретичні моделі правового регулювання інформаційного простору в цифрову епоху акцентують увагу на таких напрямках, як прозорість алгоритмів, регулювання цифрових платформ, боротьба з дезінформацією та забезпечення плюралізму в умовах персоналізації інформаційного споживання. Концептуальний аналіз правового регулювання протидії маніпуляціям підкреслює необхідність міжнародної співпраці та гармонізації законодавства в умовах глобального інформаційного простору.

1.4. Критичне мислення як засіб протидії політико-інформаційним маніпуляціям

Критичне мислення є необхідною навичкою в сучасному інформаційному суспільстві, оскільки воно сприяє свідомому аналізу даних, оцінці достовірності інформації та протидії маніпуляціям. В умовах інформаційних війн, фейкових новин і медіа-пропаганди здатність людини критично осмислювати отримані повідомлення відіграє важливу роль у формуванні стійкості до впливу. Дослідження взаємозв'язку між критичним мисленням та стійкістю до маніпуляцій дозволяє зрозуміти механізми захисту особистості від

деструктивного інформаційного впливу та сприяє підвищенню рівня медіаграмотності суспільства.

Таблиця 1.5

Взаємозв'язок між критичним мисленням та стійкістю до маніпуляцій

Компонент мислення	критичного	Роль у формуванні стійкості до маніпуляцій
Аналіз інформації		Дозволяє виявляти приховані маніпулятивні прийоми та оцінювати достовірність повідомлень.
Оцінка джерел		Допомагає відрізнити надійні джерела від сумнівних, що знижує ризик впливу маніпуляцій.
Аргументація та логічне мислення		Запобігає прийняттю маніпулятивних повідомлень на емоційному рівні, сприяє раціональному підходу.
Скептицизм		Формує критичне ставлення до інформації, змушує перевіряти факти перед тим, як прийняти їх за істину.
Самостійність мислення		Захищає від підпорядкування думці більшості та дозволяє приймати власні обґрунтовані рішення.
Уміння розпізнавати когнітивні упередження		Допомагає уникати психологічних пасток та знижує вплив емоційних маніпуляцій.
Розуміння маніпулятивних технологій		Дозволяє ідентифікувати маніпуляції у ЗМІ, рекламі та політичних кампаніях.

Джерела: складено автором на основі [27, с. 96-104]

Критичне мислення є надійним захистом від різноманітних маніпулятивних технік, які використовуються в інформаційному просторі. Здатність розпізнавати маніпуляції вимагає систематичного підходу та розвитку конкретних аналітичних навичок. Ці навички допомагають людині зберігати незалежність суджень, приймати обґрунтовані рішення та протистояти інформаційним впливам, які можуть спотворювати сприйняття реальності.

Таблиця 1.6

Навички критичного мислення для розпізнавання маніпуляцій

№	Навичка	Опис
1	Аналіз джерел інформації	Здатність оцінювати надійність, авторитетність та неупередженість джерел
2	Виявлення логічних помилок	Вміння знаходити хибні аргументи та порушення логіки міркувань
3	Розпізнавання емоційних	Здатність ідентифікувати прийоми, спрямовані на

	тригерів	викликання емоційної реакції
4	Факт-чекінг	Перевірка тверджень та інформації через надійні та незалежні джерела
5	Контекстуальний аналіз	Розуміння повного контексту повідомлення, а не лише його окремих частин
6	Розпізнавання когнітивних упереджень	Вміння виявляти власні упередження та упередження в повідомленнях

Джерело: складено автором на основі [29, с. 69-70]

Критичний аналіз медіаповідомлень вимагає систематичного підходу та застосування конкретних стратегій, які допомагають розкрити справжній зміст інформації. Ефективне опрацювання медіаконтенту передбачає кілька послідовних кроків та застосування різноманітних аналітичних інструментів.

Перший етап критичного аналізу медіаповідомлень – це ідентифікація джерела інформації. Слід визначити, хто є автором повідомлення, яка організація його опублікувала, і яку репутацію має це джерело. Важливо дослідити, чи має джерело політичну заангажованість, комерційні інтереси або інші потенційні упередження, які можуть впливати на подачу інформації. Надійні джерела зазвичай мають прозору редакційну політику, вказують авторство та джерела своїх даних.

Наступним кроком є аналіз фактичної бази повідомлення. Це включає перевірку наведених фактів через альтернативні джерела, оцінку статистичних даних, і визначення, чи надає повідомлення повну картину події або явища. Важливо відокремлювати факти від думок та інтерпретацій, звертати увагу на цитати, які мають бути контекстуально коректними. Якісне медіаповідомлення спирається на перевірені дані та надає повний контекст інформації.

Третій етап – це виявлення мовних маніпуляцій та емоційних тригерів. Аналіз лексики, оціночних суджень, метафор та порівнянь допомагає виявити спроби маніпулювання сприйняттям читача. Слід звертати увагу на використання емоційно забарвлених слів, гіперболізацію, узагальнення, та інші риторичні прийоми, що можуть підміняти раціональну аргументацію емоційним впливом.

Розгляд структури аргументації є четвертим важливим етапом. Необхідно аналізувати логічний зв'язок між твердженнями, виявляти логічні помилки, такі як хибні дихотомії, підміна тези, апеляція до авторитету без належних підстав, або використання неправильних причинно-наслідкових зв'язків. Якісна аргументація має бути послідовною, спиратись на релевантні докази та не містити логічних протиріч.

П'ятий етап передбачає аналіз візуального контенту, який супроводжує медіаповідомлення. Фотографії, відео, інфографіка, діаграми можуть бути потужними інструментами впливу, а іноді й маніпуляції. Необхідно оцінювати, чи відповідає візуальний контент текстовому повідомленню, чи не вирвані зображення з контексту, чи правильно підписані діаграми та графіки, чи не використовуються візуальні ефекти для спотворення сприйняття.

Шостим етапом є зіставлення повідомлення з альтернативними джерелами та іншими точками зору. Порівняння висвітлення однієї події різними медіа дозволяє виявити акценти, замовчування та спотворення. Різноманітність джерел інформації сприяє формуванню більш об'єктивного розуміння реальності та допомагає уникнути інформаційних бульбашок.

Нарешті, важливим етапом є рефлексія та формування власних висновків. Після аналізу всіх аспектів медіаповідомлення необхідно осмислити отриману інформацію, співвіднести її з власними знаннями та критично оцінити, наскільки повідомлення відповідає критеріям об'єктивності, повноти та достовірності. Формування власної обґрунтованої позиції є кінцевою метою критичного аналізу медіаконтенту.

Послідовне застосування цих стратегій дозволяє ефективно аналізувати медіаповідомлення, уникати маніпулятивних впливів та формувати об'єктивну картину реальності на основі критично опрацьованої інформації.

Медіаосвіта відіграє ключову роль у формуванні навичок критичного мислення, створюючи фундамент для свідомого споживання інформації. Вона забезпечує здобуття компетенцій, необхідних для аналізу, оцінки та створення медіаконтенту в різноманітних формах. Системна медіаосвіта розвиває

аналітичні здібності, які допомагають розпізнавати маніпуляції, упередження та дезінформацію.

Інтеграція медіаосвіти в навчальні програми, починаючи з раннього шкільного віку, сприяє розвитку інформаційної грамотності як базової навички сучасної людини. Діти вчать не тільки споживати інформацію, але й ставити питання про її джерела, мотиви створення та контекст. Особливо ефективними є інтерактивні методи навчання – аналіз реальних кейсів, рольові ігри, створення власного медіаконтенту.

Медіаосвіта формує розуміння механізмів функціонування сучасних медіа, включаючи бізнес-моделі, політичні впливи та технологічні аспекти. Це знання дозволяє критично оцінювати мотиви та інтереси, які стоять за створенням певного контенту, і розуміти, як ці фактори впливають на представлення інформації [30, с. 27-28].

Неформальна медіаосвіта для дорослих через тренінги, вебінари та просвітницькі кампанії допомагає адаптуватися до швидких змін в інформаційному середовищі. Такі програми особливо важливі для старших поколінь, які можуть бути більш вразливими до маніпуляцій через меншу обізнаність з цифровими технологіями та новими форматами медіа.

Сучасний арсенал практичних інструментів для перевірки інформації включає як спеціалізовані технологічні рішення, так і методологічні підходи до оцінки достовірності даних. Ключовим інструментом є перехресна перевірка інформації через кілька незалежних джерел, особливо тих, що мають різні політичні орієнтації або бізнес-інтереси.

Фактчекінгові платформи стали важливим елементом інформаційної екосистеми, пропонуючи професійну перевірку резонансних заяв і поширених у медіа тверджень. Такі ресурси як VoxCheck, StopFake, FactCheck.org здійснюють систематичну роботу з виявлення дезінформації та надають обґрунтовані спростування чи підтвердження перевірених тверджень.

Технологічні інструменти для верифікації візуального контенту дозволяють виявляти маніпуляції із зображеннями та відео. Зворотний пошук

зображень (Google Images, TinEye), аналіз метаданих фотографій, перевірка геолокації та часу зйомки стають доступними широкому загалу, розширюючи можливості самостійної перевірки візуальної інформації.

Для оцінки надійності веб-сайтів використовуються спеціальні розширення для браузерів, які оцінюють достовірність джерел на основі репутації, історії публікацій та прозорості фінансування. Такі інструменти маркують потенційно ненадійні джерела, попереджаючи користувачів про можливі ризики дезінформації.

Аналіз цифрових слідів та верифікація автентичності акаунтів у соціальних мережах стає важливим аспектом факт-чекінгу. Інструменти для оцінки профілів допомагають виявляти фейкові акаунти, ботів та кампанії з дезінформації, що координуються. Аналіз патернів активності, історії акаунту та мережі зв'язків дозволяє оцінити достовірність джерела інформації.

Експериментальні дослідження демонструють, що систематичне навчання критичному мисленню суттєво підвищує стійкість до інформаційних маніпуляцій. Дослідження з використанням контрольних груп показують, що учасники, які пройшли тренінги з розвитку навичок критичного аналізу, значно краще виявляють маніпулятивні техніки в медіаповідомленнях, ніж ті, хто не мав такої підготовки.

Нейропсихологічні дослідження виявили, що активація критичного мислення змінює патерни активності мозку під час сприйняття інформації. Застосування технік функціональної магнітно-резонансної томографії (фМРТ) показало, що тренування критичного мислення посилює активацію префронтальної кори, відповідальної за аналіз та прийняття рішень, і знижує автоматичну емоційну реакцію на маніпулятивний контент.

Лонгітюдні дослідження ефективності шкільних програм з медіаграмотності показують, що рання освіта у сфері критичного сприйняття інформації має довготривалий ефект. Учні, які пройшли такі програми, демонструють більш скептичне ставлення до недостатньо обґрунтованих

тверджень, активніше шукають первинні джерела та враховують різні точки зору при формуванні власної думки.

Експерименти з "попереджувальними технологіями" (prebunking) виявили, що ознайомлення з маніпулятивними техніками перед контактом з дезінформацією значно підвищує стійкість до неї. Цей ефект "вакцинації" проти дезінформації базується на попередньому розумінні механізмів маніпуляції, що дозволяє розпізнавати їх у реальному часі.

Порівняльні дослідження різних методик навчання критичному мисленню показують, що найбільш ефективними є інтерактивні підходи з використанням реальних прикладів маніпуляцій. Практичні вправи з аналізу медіаконтенту, дебати та колективне обговорення демонструють вищу ефективність, ніж теоретичні лекції про принципи критичного мислення.

Експерименти з використанням технологій віртуальної реальності для симуляції інформаційних атак показують, що імерсивний досвід протидії маніпуляціям у безпечному середовищі значно підвищує здатність розпізнавати подібні техніки в реальному житті. Такий підхід особливо ефективний для тренування розпізнавання емоційних тригерів та маніпулятивних наративів.

Формування критичного мислення у широких верствах населення потребує системного підходу та залучення різноманітних суспільних інституцій. Ефективне впровадження механізмів розвитку критичного мислення вимагає координації зусиль освітніх закладів, медіа, державних органів, громадянського суспільства та міжнародних організацій. Представлена нижче таблиця відображає ключові інституційні механізми, що здатні суттєво підвищити рівень критичного мислення в суспільстві, забезпечуючи систематичний підхід до формування резильєнтності проти маніпуляцій та дезінформації.

Таблиця 1.7

Інституційні механізми підвищення рівня критичного мислення в суспільстві

№	Інституційний механізм	Опис та функції
1	Освітні програми з медіаграмотності	Інтеграція компонентів критичного мислення в навчальні програми на всіх рівнях освіти від початкової школи до університетів
2	Державні стратегії інформаційної безпеки	Розробка та впровадження загальнонаціональних стратегій протидії дезінформації з акцентом на розвиток критичного мислення
3	Незалежні факт-чекінгові організації	Створення та підтримка організацій, що здійснюють професійну перевірку інформації та поширюють результати перевірок
4	Професійна підготовка журналістів	Програми, спрямовані на підвищення стандартів журналістики та розвиток критичного підходу до інформації серед працівників медіа
5	Громадські ініціативи з медіаосвіти	Неформальні освітні проекти, тренінги та кампанії для різних вікових груп та соціальних верств
6	Технологічні платформи з верифікації інформації	Розробка та впровадження цифрових інструментів для виявлення маніпуляцій та дезінформації
7	Міжнародне співробітництво	Координація зусиль різних країн та міжнародних організацій у протидії транскордонним інформаційним маніпуляціям

Джерело: складено автором на основі [32; 33]

Критичне мислення є фундаментальною навичкою для формування стійкості до маніпуляцій в сучасному інформаційному суспільстві. Дослідження демонструють, що систематичне навчання критичному аналізу інформації, розпізнаванню логічних помилок, емоційних тригерів та когнітивних упереджень значно підвищує здатність людей протистояти дезінформації. Особливо ефективними є комплексні підходи, що включають аналіз джерел інформації, перевірку фактичної бази, виявлення мовних маніпуляцій, розгляд структури аргументації, аналіз візуального контенту та зіставлення з альтернативними джерелами.

Медіаосвіта відіграє ключову роль у формуванні навичок критичного мислення, створюючи основу для свідомого споживання інформації та протидії маніпуляціям. Ефективне впровадження механізмів розвитку критичного мислення потребує координації зусиль різних інституцій: освітніх закладів, які інтегрують компоненти медіаграмотності в навчальні програми; державних органів, які розробляють стратегії інформаційної безпеки; незалежних факт-чекінгових організацій; журналістської спільноти; громадських ініціатив та

технологічних платформ. Системний підхід до формування критичного мислення через ці інституційні механізми дозволяє розвивати стійкість суспільства до інформаційних маніпуляцій та створювати основу для більш свідомого сприйняття медіаконтенту.

Висновки до розділу 1

Медіаграмотність є комплексним багатовимірним явищем, що охоплює широкий спектр компетентностей, необхідних для ефективної взаємодії з інформаційним середовищем. Теоретичний аналіз показує, що структура медіаграмотності включає когнітивний, аналітичний, емоційно-етичний, технологічний та соціокультурний компоненти. Усі ці елементи взаємопов'язані та формують цілісну систему, що дозволяє особистості критично оцінювати інформацію, аналізувати її достовірність і протидіяти маніпуляціям.

Історична еволюція концепції медіаграмотності демонструє її динамічний розвиток від початкових форм критичного сприйняття традиційних медіа до комплексного розуміння інформаційних процесів у цифровому середовищі. Сучасний етап характеризується інтеграцією медіаграмотності з інформаційною культурою, що відображає реальність мультимодального інформаційного простору. Особливої актуальності набуває розвиток критичного мислення як фундаментальної основи медіаграмотності, що забезпечує стійкість до інформаційних маніпуляцій та здатність до самостійного аналізу медіаконтенту.

Теоретичні моделі медіаграмотності (цифрова, психолого-педагогічна, аналітична, сімейна, критично-мисленнєва, інформаційно-безпекова) відображають різні аспекти взаємодії особистості з інформаційним середовищем. Паралельно, підходи до розуміння критичного мислення

(філософський, когнітивно-психологічний, освітній, соціально-критичний, інтегративний, нейрокогнітивний) демонструють міждисциплінарний характер цього феномену. Інтеграція медіаграмотності та критичного мислення створює потужний інструментарій для ефективного функціонування особистості в умовах інформаційного суспільства, протидії інформаційним маніпуляціям та формування відповідальної громадянської позиції.

Політико-інформаційні маніпуляції є складним і багатовимірним феноменом, що має значний вплив на формування громадської думки та функціонування демократичних інститутів. Теоретичний аналіз цього явища охоплює різноманітні концептуальні моделі, від класичної пропагандистської та критичної теорії масової комунікації до сучасних мережових та дискурсивних підходів. Систематичне застосування маніпулятивних технологій призводить до деформації публічної сфери, ерозії довіри до соціальних інститутів, фрагментації інформаційного простору та поляризації суспільства.

Критичне мислення виступає ключовим інструментом протидії маніпуляціям, забезпечуючи здатність аналізувати джерела інформації, розпізнавати мовні маніпуляції, виявляти логічні помилки та емоційні тригери. Розвиток навичок критичного мислення вимагає комплексного підходу, що включає аналіз фактичної бази повідомлень, оцінку структури аргументації, дослідження візуального контенту та зіставлення з альтернативними джерелами. Експериментальні дослідження підтверджують, що систематичне навчання критичному аналізу інформації суттєво підвищує стійкість до маніпулятивних впливів.

Ефективне протистояння політико-інформаційним маніпуляціям потребує інституційних механізмів на різних рівнях суспільства. Ключову роль у цьому процесі відіграють освітні програми з медіаграмотності, державні стратегії інформаційної безпеки, незалежні факт-чекінгові організації, професійна підготовка журналістів та громадські ініціативи. Технологічні інструменти для верифікації інформації, включаючи платформи для перевірки фактів та візуального контенту, доповнюють системний підхід до формування

резильєнтності суспільства проти маніпуляцій та дезінформації в умовах інформаційних війн та цифрового медіасередовища.

РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ МЕДІАГРАМОТНОСТІ ІЗ РОЗВИТКОМ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ЯК ЗАСОБУ ПРОТИДІЇ ПОЛІТИКО-ІНФОРМАЦІЙНИМ МАНІПУЛЯЦІЯМ

2.1. Передумови дослідження

У сучасному інформаційному суспільстві спостерігається стрімке зростання обсягів медіаконтенту, який постійно циркулює у цифровому просторі, впливаючи як на індивідуальну, так і на колективну свідомість. Цей процес, за даними ЮНЕСКО, набув таких масштабів, що користувачі в середньому щоденно споживають від 6 до 8 годин інформаційного контенту з різних медіаплатформ, включаючи соціальні мережі, стрімінгові сервіси та онлайн-ЗМІ. Разом із позитивними можливостями для розвитку цифрової культури і доступу до знань, така інформаційна насиченість несе в собі і суттєві ризики – зокрема, поширення політичної дезінформації, фейкових новин, конспірологічних теорій та емоційно забарвлених наративів, які свідомо чи несвідомо маніпулюють свідомістю громадян. Цей феномен, що посилюється в умовах гібридної війни та глобальної політичної турбулентності, став об'єктом дослідження у низці сучасних наукових праць (Lazer et al., 2018; Wardle &

Derakhshan, 2017), де підкреслюється загроза «інфодемії» як нового типу інформаційної кризи.

Український інформаційний простір також зазнає масованого впливу політико-інформаційних маніпуляцій, що є частиною інформаційної агресії з боку зовнішніх акторів. Як зазначає О. Волошенюк, ефективність таких впливів прямо пропорційна рівню медіаграмотності населення, зокрема його здатності ідентифікувати маніпулятивні техніки, перевіряти джерела інформації та формувати самостійну позицію щодо соціально-політичних процесів. У зв'язку з цим критичне мислення виступає ключовою когнітивною навичкою, яка виконує роль захисного механізму – тобто внутрішнього фільтра, що дозволяє не лише виявляти фейки та пропаганду, але й оцінювати загальний рівень достовірності інформаційних потоків. Такий підхід підтверджується моделлю «критичного сприйняття медіа» (critical media literacy), запропонованою Л. Келнером та Д. Шорром, у якій зазначено, що лише розвиток навичок критичного осмислення медіаповідомлень дозволяє особистості уникнути когнітивного перенавантаження та нав'язаних інтерпретацій реальності [42].

Окремим і не менш важливим чинником, що зумовив актуальність цього дослідження, є зростання рівня соціальної напруженості в українському суспільстві, що посилюється в умовах воєнного стану, економічної нестабільності та політичної фрагментації. Як свідчать результати дослідження Т. Михно та О. Савченко (2023), понад 60% респондентів демонструють високий рівень тривожності та фрустрації, що корелює з підвищеною емоційною вразливістю до інформаційного впливу. У таких умовах саме критичне мислення і медіаграмотність постають як засоби когнітивної стабілізації та психологічної захищеності, здатні знизити вплив страху, паніки та масових ірраціональних реакцій.

Поряд із цим, спостерігається стійка тенденція до зниження довіри до інституцій – як державних, так і медійних, що, на думку О. Гарматія, створює додаткові ризики для поширення паралельних реальностей, створених за допомогою алгоритмізованих платформ, таких як Facebook, YouTube або

Telegram. Алгоритмічні стрічки новин створюють так звані «інформаційні бульбашки» (filter bubbles), які ізолюють користувача від альтернативних точок зору, підсилюють його власні упередження та знижують здатність до об'єктивного порівняльного аналізу. У такому середовищі критичне мислення стає не просто бажаною компетенцією, а необхідною умовою збереження раціональності та незалежності в судженнях.

Ще одним вагомим чинником є потреба у формуванні так званого «цифрового громадянства», яке передбачає не лише технічну обізнаність у роботі з інформаційними ресурсами, але й усвідомлену позицію стосовно достовірності, відповідальності та етичності у використанні медіа. Як вказують у своїй роботі Р. Хоббс та Дж. Йенсен (2013), формування відповідального користувача медіа починається саме зі здатності до критичного осмислення контенту, розуміння логіки його створення та мотивації його поширення. Тому підвищення рівня медіаграмотності населення тісно пов'язане із розвитком демократичного потенціалу суспільства та зменшенням вразливості до політичних впливів, що маніпулюють емоціями, страхами та колективними уявленнями.

На підставі викладеного можна стверджувати, що ключовими передумовами нашого дослідження є поєднання зовнішніх інформаційних загроз та внутрішніх когнітивно-соціальних чинників, що підвищують значущість критичного мислення у взаємодії з медіаграмотністю. Ці передумови формують емпіричний та теоретичний фундамент для вивчення специфіки розвитку критичного мислення як ефективного засобу протидії політико-інформаційним маніпуляціям, що стає особливо актуальним у контексті сучасної України.

2.2. Методологія та процедура проведення дослідження

Емпіричне дослідження впливу медіаграмотності на розвиток критичного мислення як засобу протидії політико-інформаційним маніпуляціям

передбачало застосування комплексного методологічного підходу, який інтегрує як кількісні, так і якісні методи соціально-психологічного аналізу. Вибір методичного інструментарію ґрунтувався на меті дослідження, яка полягала в ідентифікації залежності між рівнем сформованості критичного мислення та показниками медіаграмотності, а також виявленні пов'язаних з цим диспозиційних та соціально-психологічних характеристик особистості.

На теоретико-методологічному рівні дослідження спиралося на позиції когнітивної психології, соціального конструктивізму та інтегративного підходу до діагностики складних особистісних феноменів. Зокрема, у контексті когнітивно-психологічної парадигми критичне мислення розглядається як результат розвитку метапізнавальних стратегій, саморефлексії та інтелектуальної автономії особистості (D. Halpern, K. Stanovich, R. Ennis). У свою чергу, медіаграмотність аналізується як міждисциплінарне поняття, яке охоплює когнітивні, етичні та технологічні аспекти взаємодії з інформаційним середовищем (R. Hobbs, J. Potter, O. Волошенюк). З огляду на це, було обґрунтовано доцільність використання декількох взаємопов'язаних психодіагностичних інструментів, кожен з яких дозволяє оцінити окрему складову предмету дослідження.

Основним методом діагностики рівня критичного мислення виступив **тест критичного мислення Л. Старкі в адаптації О. Луценко**, який має завдання на оцінку логічної послідовності суджень, визначення аргументованості висновків, розпізнавання логічних помилок та емоційних викривлень. Структура тесту побудована відповідно до класичних когнітивно-аналітичних моделей критичного мислення, що дозволяє виявити рівень розвитку аналітичних, логічних і рефлексивних навичок. Всього тест містить 27 завдань, на виконання яких відводиться 30 хвилин. Правильність відповідей визначається за фіксованим ключем, що дозволяє стандартизувати результати та порівняти їх між респондентами. За кожен правильну відповідь начисляється 1 бал.

Для визначення рівня медіаграмотності використовувався **онлайн-тест на знання медіаграмотності**, розроблений у межах проєкту «Фільтр» Міністерства культури та інформаційної політики України. Тест охоплює блоки, присвячені перевірці фактів, верифікації джерел інформації, розпізнаванню фейків, маніпулятивних технік та цифровій безпеці. Оцінювання здійснюється автоматично, із класифікацією результатів за трьома рівнями: базовий, середній та високий. Застосування цього тесту було зумовлене його відкритим доступом, валідністю та відповідністю цілям дослідження в українському соціокультурному контексті. Для зручності інтерпретації результатів розбаловку шкали було адаптовано: за кожну правильну відповідь 2 бали.

Для оцінки диспозиційної відкритості особистості до переосмислення інформації та адаптації до соціальних змін було застосовано **опитувальник світоглядної пластичності особистості** (К. М. Грузинова, 2022). Методика складається з 32 тверджень, що оцінюються за 4-бальною шкалою (від 0 – «безумовно ні» до 3 – «безумовно так»). Запитання згруповано за п'ятьма шкалами: світоглядна пластичність, критичність, ідеалізм, песимізм і принциповість. Інструмент дозволяє оцінити когнітивну гнучкість, здатність до перегляду суджень, а також наявність емоційно-моральної сталі. Частина тверджень має зворотне кодування. Методика була обрана для вивчення особистісних чинників, що впливають на розвиток критичного мислення та медіаграмотності, зокрема здатності до адаптивного осмислення інформації.

У дослідженні для оцінки індивідуального рівня фрустрації, тривожності та соціального незадоволення використовувався **опитувальник «Соціальна напруженість в суспільстві»** (Т. Михно, О. Савченко, 2023). Методика включає 20 тверджень, які респонденти оцінюють за 7-бальною шкалою (від 1 – «абсолютно не погоджуюсь» до 7 – «абсолютно погоджуюсь»). На основі факторного аналізу було виокремлено три шкали:

- Невдоволеність станом суспільства
- Соціальна тривожність
- Протестні настрої

Опитувальник дозволяє виявити потенційні соціальні детермінанти емоційного напруження, що можуть впливати на зниження когнітивної стабільності, критичності мислення та підвищення вразливості до інформаційних впливів.

Окрім того, у дослідженні було використано адаптовану для українського контексту **субшкалу цинічної недовіри з опитувальника Cook-Medley Hostility Scale**, представлену в україномовному варіанті Данилюком І. В. та колегами. Цей інструмент містить п'ять тверджень, кожне з яких спрямоване на виявлення глибинного ставлення респондента до соціального оточення. Зокрема, оцінюються схильність до приписування іншим негативних намірів, очікування обману або недоброчесної поведінки, відчуття байдужості людей до потреб інших, а також інтерпретація альтруїстичної поведінки як такої, що має приховані мотиви. Високі показники за цією шкалою свідчать про цинічне світосприйняття, що в умовах інформаційного перевантаження може стати когнітивною перепоною до об'єктивного аналізу медіаконтенту. Таким чином, ця шкала дозволила виокремити респондентів, схильних до радикального або деструктивного мислення, що маскується під «критичність», але фактично є недовірою до всіх соціальних джерел та учасників комунікації.

Синергія застосування цих інструментів дала змогу проаналізувати досліджуваний феномен із багатьох сторін – когнітивної, диспозиційної, емоційної та соціальної – і виявити, як саме критичне мислення формується під впливом як об'єктивних знань, так і суб'єктивних переживань у складному соціальному середовищі.

Дослідження має кореляційно-порівняльний дизайн і передбачає виявлення зв'язків між рівнем **медіаграмотності, критичного мислення** та низкою **соціально-психологічних диспозицій**, таких як **світоглядна пластичність, соціальна напруженість та цинічна недовіра**. Загальна схема дослідження побудована на основі аналізу взаємозв'язків між незалежною змінною (медіаграмотність) і залежною змінною (рівень критичного мислення).

У рамках дослідження було висунуто такі основні **гіпотези**:

Гіпотеза 1 (H1): Існує позитивний статистично значущий зв'язок між рівнем медіаграмотності та критичним мисленням. Це означає, що особи з високими показниками медіаграмотності будуть демонструвати вищу здатність до логічного мислення, аналітичності, розпізнавання маніпуляцій, побудови аргументованих висновків і рефлексивного судження.

Гіпотеза 2 (H2): Світоглядна пластичність позитивно корелює з критичним мисленням і виступає його когнітивно-диспозиційним предиктором. Особи з високою гнучкістю переконань, відкритістю до нових знань та здатністю до перегляду суджень на основі нової інформації є більш схильними до розвитку стійкого критичного мислення.

Гіпотеза 3 (H3): Соціальна напруженість негативно впливає на рівень критичного мислення. Очікується, що високий рівень фрустрації, тривожності, зниження контролю та протестних настроїв знижує когнітивну стійкість та сприяє емоційному, а не раціональному сприйняттю інформації.

Гіпотеза 4 (H4): Високий рівень цинічної недовіри асоціюється з нижчим рівнем критичного мислення або з його деформованими формами (наприклад, псевдокритичністю, яка полягає в упередженому, недовірливому сприйнятті інформації без здатності до її структурного аналізу). Така установка може маскуватися під критичне ставлення, але фактично означає домінування негативних когнітивних схем.

Гіпотеза 5 (H5):

Рівень критичного мислення особистості статистично значущо прогнозується сукупністю таких чинників, як рівень медіаграмотності, світоглядна пластичність, соціальна напруженість і цинічна недовіра.

Очікується, що медіаграмотність і світоглядна пластичність матимуть позитивний вплив на критичне мислення, тоді як соціальна напруженість і цинічна недовіра – негативний.

Такий підхід дозволяє не лише встановити наявність прямих кореляцій, але й виявити складні опосередковані взаємозв'язки, що поглиблює розуміння структури формування критичного мислення в умовах інформаційного перевантаження та соціальної нестабільності.

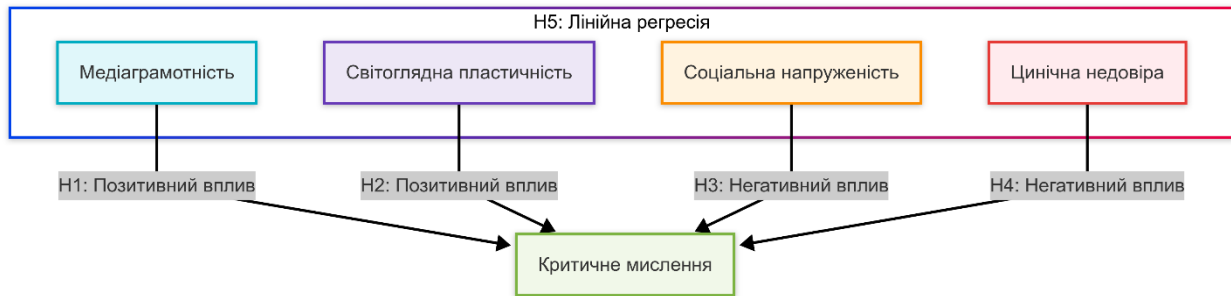


Рис. 2.1 Схема дослідження критичності мислення

Усі вказані методики були об'єднані в єдину Google-анкету, яка поширювалась онлайн у березні–квітні 2025 року. Участь у дослідженні була добровільною, із дотриманням принципів анонімності та конфіденційності. Респондентам надавалась інформація про мету дослідження, гарантії обробки персональних даних та можливість відмови від участі на будь-якому етапі. Загальний час проходження повного комплексу методик становив приблизно 45–60 хвилин. Після збору даних результати були зведені в таблицю, перевірені на повноту, оброблені за допомогою програм Microsoft Excel та SPSS.

Таким чином, методологічна модель дослідження забезпечує комплексне охоплення досліджуваного феномену через поєднання діагностики когнітивних, диспозиційних та соціально-психологічних характеристик особистості, що дозволяє з високою точністю визначити взаємозв'язки між медіаграмотністю та критичним мисленням у контексті протидії політико-інформаційним маніпуляціям.

2.3. Опис вибіркової сукупності

У межах емпіричного етапу дослідження було сформовано вибірку сукупність респондентів, що дозволяє здійснити узагальнення результатів на рівні дорослого населення, залученого до активного інформаційного споживання. Вибірка формувалася за принципом рандомізованого добору, що передбачав рівноцінну ймовірність участі для всіх осіб, які відповідали мінімальним критеріям включення — досягнення повноліття, наявність доступу до інтернету, базова цифрова компетентність і згода на участь. Дослідження не мало за мету охопити певну соціально-професійну чи демографічну групу, тому спеціалізоване таргетування не здійснювалося. Такий підхід дозволив сформувати вибірку, яка відображає загальні риси інформаційно активного дорослого населення.

У дослідженні взяли участь 70 респондентів віком від 18 до 55 років, що забезпечує достатню вікову варіативність і дозволяє простежити рівень сформованості медіаграмотності та критичного мислення у контексті дорослої життєвої активності. Середній вік становив приблизно 34 роки, що є типовим для аудиторії з високим рівнем користування цифровими медіа та новинними ресурсами (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Описова статистика віку досліджуваних

Характеристика	Значення
Мінімальний вік	18
Максимальний вік	55
Середній вік	34,5
Медіана	33
Стандартне відхилення	11,62

Гендерний розподіл учасників є умовно збалансованим: **40 осіб (57,1%) становили жінки, 30 осіб (42,9%) — чоловіки** (рис. 2.2.). Незважаючи на незначну перевагу жінок, вибірка не демонструє суттєвої гендерної асиметрії,

характерної для деяких онлайн-опитувань, і може розглядатися як придатна для проведення загальних висновків.

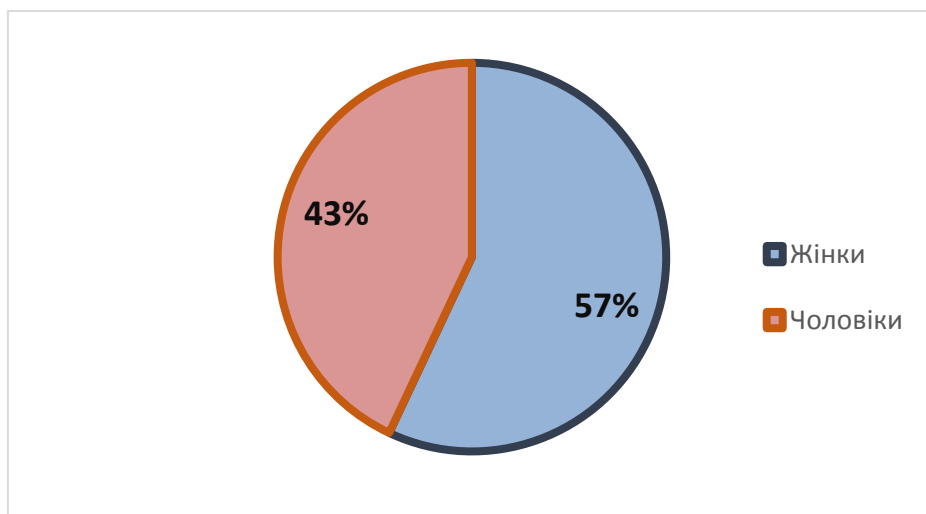


Рис. 2.2. Статевий розподіл досліджуваної вибірки

Стосовно освітнього рівня, переважна більшість респондентів мали вищу або незакінчену вищу освіту, що забезпечує базовий когнітивний потенціал для осмислення тестових завдань, пов'язаних із логікою, аргументацією, аналізом інформації та саморефлексією.

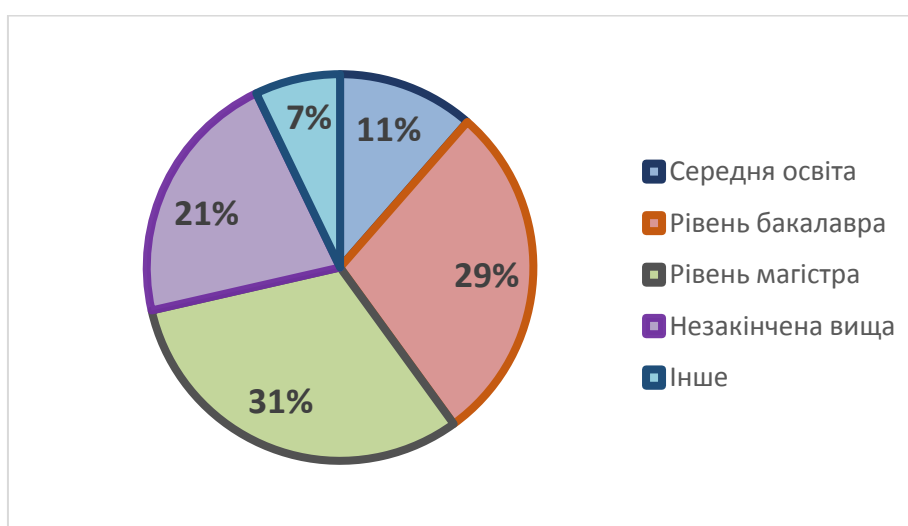


Рис. 2.3. Освітній розподіл досліджуваної вибірки

Опитування та психодіагностичне тестування проводилися в дистанційному форматі за допомогою Google Forms. Усі учасники надали

інформовану згоду на участь у дослідженні, були ознайомлені з його метою, правами респондентів та умовами конфіденційності. Відповіді були повністю анонімними. Жоден з учасників не припинив проходження анкетування до його завершення, що дозволило сформувати повну, непропущену емпіричну базу для подальшого статистичного аналізу.

Таким чином, сформована вибіркова сукупність є демографічно варіативною, методологічно придатною та статистично репрезентативною щодо мети дослідження, а її параметри дозволяють з достатньою валідністю аналізувати взаємозв'язок між медіаграмотністю та критичним мисленням.

Висновки до розділу 2

Другий розділ був присвячений опису теоретико-методологічних та організаційних засад проведення емпіричного дослідження. Було визначено ключові передумови, що обґрунтовують актуальність вивчення взаємозв'язку між медіаграмотністю та критичним мисленням у сучасному інформаційному суспільстві. Зокрема, підкреслено значення цифрової медіареальності як середовища підвищеного ризику впливу маніпуляцій, фейків та дезінформації.

У межах дослідження було обґрунтовано використання багатовимірного підходу до діагностики когнітивних, диспозиційних та соціально-психологічних характеристик особистості. Застосовані методики дозволили комплексно оцінити рівень медіаграмотності, сформованість критичного мислення та пов'язані з ними світоглядні, емоційні й соціальні диспозиції. Було

реалізовано опитування на основі інтегрованої Google-форми з дотриманням етичних стандартів, добровільності участі, конфіденційності та інформованої згоди.

Вибіркова сукупність виявилась демографічно варіативною й методологічно релевантною: до неї увійшли респонденти віком від 18 до 55 років із різним рівнем освіти, що забезпечило необхідну широту оцінки. Отримані дані пройшли перевірку на повноту та валідність, що дало підстави для подальшого коректного статистичного аналізу. Методологічна модель дослідження виявилася придатною для виявлення суттєвих зв'язків між медіаграмотністю та критичним мисленням у контексті протидії політико-інформаційним маніпуляціям.

РОЗДІЛ 3. АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ МЕДІАГРАМОТНОСТІ НА РОЗВИТОК КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ЯК ЗАСОБУ ПРОТИДІЇ ПОЛІТИКО-ІНФОРМАЦІЙНИМ МАНІПУЛЯЦІЯМ

3.1. Прояви критичного мислення та його взаємозв'язки з особистісними чинниками

На першому етапі аналізу емпіричних результатів було здійснено загальну оцінку проявів критичного мислення серед учасників дослідження. Для цього було використано адаптований тест критичного мислення Л. Старкі, який дозволяє виявити рівень розвитку таких когнітивних умінь, як логічна послідовність суджень, здатність до побудови аргументованих висновків, виявлення маніпулятивних прийомів та помилок у судженнях, а також уміння диференціювати факти від суб'єктивних оцінок. Отримані результати свідчать про те, що загальний рівень критичного мислення серед вибірки має середньостатистичні показники з тенденцією до поляризації (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Результати за методикою критичного мислення

Рівень критичного мислення	Кількість респондентів	Відсоток (%)
Низький	17	24,29 %
Середній	33	47,14 %
Високий	20	28,57 %

У результаті аналізу даних, отриманих за допомогою тесту критичного мислення Л. Старкі, було здійснено класифікацію учасників дослідження за рівнем сформованості цієї когнітивної навички. Як показано в таблиці, більшість респондентів (33 особи або 47,14%) продемонстрували середній рівень критичного мислення, що свідчить про наявність базових аналітичних умінь, таких як розпізнавання помилкових суджень, уміння робити обґрунтовані висновки, а також оцінювати інформацію за логіко-змістовими критеріями.

Водночас 20 учасників (28,57%) виявили високий рівень критичного мислення. Ця група респондентів показала високі показники у завданнях, що потребували виявлення логічних суперечностей, ідентифікації маніпулятивних елементів у твердженнях, а також демонструвала здатність до самостійного оцінювання інформації без опори на авторитети чи емоційне забарвлення повідомлень. Їхній результат вказує на глибоку когнітивну рефлексію та стійке володіння навичками аналітичного мислення, що є критично важливим у контексті протидії інформаційним маніпуляціям.

Водночас 17 респондентів (24,29%) належать до категорії з низьким рівнем критичного мислення, що викликає занепокоєння. Представники цієї групи мали труднощі з виділенням головного в інформаційних повідомленнях, схильні до прийняття емоційно зарядженої або некритично сприйнятої інформації, демонстрували недостатню здатність до логічного аналізу та порівняння суджень. З огляду на це, така когнітивна уразливість може значно підвищувати ризик впливу дезінформації, фейків та політико-пропагандистських технік.

Для діагностики диспозиційної відкритості, когнітивної гнучкості та здатності до критичного переосмислення інформації було використано опитувальник світоглядної пластичності особистості (К. М. Грузинова, 2022), який включає п'ять окремих шкал: світоглядна пластичність, світоглядна критичність, світоглядний ідеалізм, світоглядний песимізм і світоглядна принциповість. Кожна шкала відображає окрему сторону індивідуального ставлення до знання, досвіду, моральних орієнтирів та змін у соціальному і когнітивному середовищі.

Таблиця 3.2

Результати за методикою світоглядної пластичності особистості

Шкала	Рівень	Кількість респондентів	Відсоток (%)
Світоглядна пластичність	Низький	10	14,29%
	Середній	32	45,71%

	Високий	28	40%
Світоглядна критичність	Низький	10	14,29%
	Середній	49	70%
	Високий	11	15,71%
Світоглядний ідеалізм	Низький	18	25,71%
	Середній	24	34,29%
	Високий	28	40%
Світоглядний песимізм	Низький	40	57,14%
	Середній	21	30%
	Високий	9	12,86%
Світоглядна принциповість	Низький	11	15,71%
	Середній	35	50%
	Високий	24	34,29%

За шкалою світоглядної пластичності, яка відображає здатність до гнучкого переосмислення переконань і відкритість до нової інформації, було зафіксовано, що 45,71% респондентів продемонстрували середній рівень, а ще 40% — високий рівень, що свідчить про домінування серед учасників дослідження адаптивних когнітивних стратегій та позитивної установки на інтелектуальний розвиток. Лише 14,29% респондентів мали низький рівень пластичності, що може свідчити про фіксованість переконань і небажання переглядати позицію навіть за наявності об'єктивних аргументів.

За шкалою світоглядної критичності, яка відображає здатність до рефлексивної оцінки власних уявлень та суджень, 70% респондентів продемонстрували середній рівень, а 15,71% — високий. Це свідчить про досить широкий рівень сформованості здатності до критичного осмислення інформації у значної частини вибірки. Лише 14,29% учасників показали низький рівень критичності, що може бути маркером недостатньо розвинених навичок логічного аналізу або зниженої саморефлексії.

Щодо світоглядного ідеалізму, який вимірює позитивне бачення світу та довіру до інших, 40% респондентів мали високий рівень, 34,29% — середній, і

25,71% — низький. Це вказує на те, що значна частина учасників дослідження схильна до гуманістичних уявлень про суспільство, однак четверта частина має більш песимістичне або обережне ставлення до соціальної реальності.

За шкалою *світоглядного песимізму*, яка фіксує недовіру, розчарування та негативну соціальну інтерпретацію подій, 57,14% респондентів продемонстрували низький рівень, що є позитивним індикатором емоційного балансу і меншої схильності до викривленого, зневіреного сприйняття дійсності. 30% учасників мали середній рівень песимізму, а 12,86% — високий, що потребує подальшого аналізу їхнього ставлення до соціального середовища та можливої вразливості до маніпулятивних технік, які апелюють до страху, зневіри або ворожості.

Що стосується *світоглядної принципності*, яка характеризує сталість моральних переконань, орієнтацію на етичні цінності та готовність їх відстоювати, то 50% респондентів мали середній рівень, а 34,29% — високий, що свідчить про наявність усталених ціннісних орієнтирів у більшості учасників. Лише 15,71% продемонстрували низький рівень, що може свідчити про релятивізм або гнучкість, яка межує з моральною нестабільністю.

Отримані результати дозволяють зробити висновок, що у вибірці переважають респонденти із помірно розвиненими або високими показниками когнітивної гнучкості, рефлексивності та етичної стійкості. Такий профіль особистості в загальному може бути сприятливим для формування критичного мислення як інструменту усвідомленого аналізу інформації, особливо в умовах інформаційного навантаження та політико-комунікативної турбулентності.

Для оцінки схильності особистості до деструктивного скепсису, міжособистісної недовіри та негативного інтерпретування соціальних взаємодій було застосовано адаптовану українську версію субшкали цинічної недовіри з опитувальника Cook–Medley Hostility Scale, виконану І. В. Данилюком та колегами (2023). Ця шкала є валідним інструментом вимірювання однієї з форм соціально-когнітивного викривлення, яка проявляється у схильності до

приписування іншим негативних намірів, підозрливості, песимізму щодо людської природи, а також у зниженій базовій довірі до соціального оточення.

Таблиця 3.3

Результати за методикою цинічної недовіри

Рівень цинічної недовіри	Кількість респондентів	Відсоток (%)
Низький	18	25,71 %
Середній	34	48,57 %
Високий	18	25,71 %

Отримані результати свідчать про значну варіативність показників цинічної недовіри серед респондентів. Високий рівень цинічної недовіри виявлено у 25,71% учасників, що є доволі суттєвим показником і свідчить про схильність цієї частини вибірки до негативного, інтерпретативно спотвореного сприйняття соціальної реальності. Ці респонденти демонструють високу чутливість до несправедливості, зрадливості, прихованих мотивів інших людей та можуть схилитися до автоматичної недовіри навіть у відсутності явних підстав. Це створює ризик «псевдокритичності», коли будь-яка інформація апріорі сприймається як маніпулятивна або недостовірна, що, натомість, не є свідченням істинного критичного мислення.

Середній рівень цинічної недовіри було зафіксовано у 48,57% респондентів, що свідчить про наявність певного елемента обережності, скепсису та соціальної захищеності без домінування ворожих або деструктивних установок. Ці учасники можуть демонструвати баланс між критичним осмисленням поведінки інших та здатністю до конструктивного довірливого спілкування.

Низький рівень цинічної недовіри виявлено у 25,71% респондентів, що вказує на наявність відкритого, доброзичливого ставлення до соціального оточення та готовності сприймати інформацію без упереджень. Це сприятливе підґрунтя для формування аналітичного мислення, заснованого на фактах, а не на первинній підозрі або внутрішній емоційній реакції.

Загалом ці результати демонструють, що майже чверть вибірки перебуває в зоні підвищеного ризику викривленого сприйняття інформації, зумовленого диспозиційною недовірою до людей та джерел інформації. Враховуючи, що цинічна недовіра має властивість впливати на інтерпретацію новинного контенту, політичних повідомлень, соціальних сигналів, її наявність у високому ступені може істотно гальмувати розвиток конструктивного критичного мислення. Натомість середній і низький рівень цієї установки створює більш стійке підґрунтя для формування раціональних механізмів перевірки інформації та розвитку навичок рефлексивного судження.

У межах дослідження для визначення емоційно-соціального стану респондентів було використано методикю **«Соціальна напруженість в суспільстві»**, яка включає три шкали: **«Невдоволеність станом суспільства»**, **«Протестні настрої»** та **«Загальний рівень соціальної напруженості»** (розраховується як сума показників за двома попередніми шкалами). Отримані результати дозволяють виявити глибину критичного або напруженого ставлення до соціальної дійсності, а також потенційний рівень протестної готовності або фрустрації, які можуть впливати на когнітивну сферу, зокрема на здатність до критичного мислення.

Таблиця 3.4

Результати за методикою соціальної напруженості

Шкала	Рівень	Кількість респондентів	Відсоток (%)
Невдоволеність станом суспільства	Низький	13	18,57%
	Середній	27	38,57%
	Високий	30	42,86%
Протестні настрої	Низький	15	21,43%
	Середній	35	50%
	Високий	20	28,57%
Загальна соціальна напруженість	Низький	10	14,29%
	Середній	32	45,71%
	Високий	28	40%

За шкалою «Невдоволеність станом суспільства» найбільшу частку становлять респонденти з високим рівнем невдоволення — 42,86%. Це свідчить про те, що майже половина вибірки виявляє стійке критичне або негативне ставлення до політичної, економічної та соціальної ситуації в країні. Такі респонденти, ймовірно, мають сформовану недовіру до інституцій, відчуття незахищеності та фрустрації, що може впливати на зниження раціональної оцінки інформаційних повідомлень. Середній рівень невдоволення зафіксовано у 38,57% респондентів, що свідчить про стриману, але помітну тривожність і скепсис у сприйнятті соціальних процесів. Лише 18,57% респондентів продемонстрували низький рівень, що вказує на стабільне або нейтральне ставлення до поточних обставин.

Показники за шкалою «Протестні настрої» виявили схожу динаміку: 28,57% учасників виявили високий рівень протестних установок, що може свідчити про психологічну готовність до опозиційного ставлення, підтримки рішучих змін або відторгнення існуючого порядку. 50% респондентів показали середній рівень, що свідчить про певну амбівалентність: з одного боку — усвідомлення недоліків у суспільстві, з іншого — відсутність радикальних протестних установок. 21,43% учасників мають низький рівень протестності, що може вказувати на адаптивну або аполітичну позицію щодо державної політики чи соціальних обставин.

Особливої уваги заслуговує загальний рівень соціальної напруженості, який інтегрує результати двох первинних шкал. Дані свідчать про те, що високий рівень соціальної напруженості виявлено у 40% респондентів, ще 45,71% перебувають на середньому рівні, і лише 14,29% мають низький рівень. Це означає, що майже 86% вибірки перебуває у зоні потенційного емоційного впливу дестабілізуючих соціальних факторів, що може прямо або опосередковано впливати на критичне мислення. Підвищене почуття напруги, соціальної несправедливості або розчарування здатне знижувати здатність до логічної аргументації, сприяє когнітивним спрощенням, а також створює

сприятливе підґрунтя для емоційного сприйняття політичної інформації та маніпуляцій.

Загалом, результати за методикою «Соціальна напруженість в суспільстві» вказують на наявність значного рівня емоційного соціального тиску у переважної частини вибірки, що може негативно впливати на формування та реалізацію критичного мислення. Цей висновок є важливим у контексті дослідження, яке має на меті виявити як когнітивні, так і емоційно-соціальні чинники інформаційної вразливості.

Результати кореляційного аналізу дозволяють сформулювати узагальнену картину того, які особистісні диспозиції та соціально-психологічні чинники є статистично пов'язаними з рівнем розвитку критичного мислення. Водночас ці дані забезпечують емпіричне підґрунтя для оцінки сформульованих раніше гіпотез.

Таблиця 3.5

Кореляційний аналіз критичного мислення і особистісних диспозицій

Змінна	Критичне мислення	
	Коефіцієнт кореляції (r)	Рівень значущості (p)
Світоглядна пластичність	0,63	< 0,01
Світоглядна критичність	0,48	< 0,01
Світоглядна принциповість	0,28	> 0,05
Світоглядний ідеалізм	0,12	> 0,05
Світоглядний песимізм	-0,45	> 0,01
Невдоволеність станом суспільства	-0,34	< 0,05
Протестні настрої	-0,29	> 0,05
Соціальна напруженість	-0,39	< 0,05
Цинічна недовіра	-0,51	< 0,01

Найсильніший та статистично значущий позитивний зв'язок виявлено між критичним мисленням і світоглядною пластичністю ($r = 0,63$; $p < 0,01$). Це свідчить про те, що здатність особистості змінювати власні переконання у відповідь на нові знання, відкритість до альтернативних поглядів та гнучке

мислення є одними з провідних диспозицій, які підтримують розвиток критичного мислення. **Гіпотеза Н2, згідно з якою передбачалося, що критичне мислення позитивно корелює зі світоглядною пластичністю, була повністю підтверджена.**

Крім того, критичне мислення статистично значуще пов'язане зі світоглядною критичністю ($r = 0,48$; $p < 0,01$). Цей результат підтверджує, що схильність до логічного осмислення, рефлексивності та внутрішньої аргументації є конструктивною основою для формування критичного ставлення до інформаційних повідомлень. Цей зв'язок також узгоджується із загальною концепцією критичного мислення як когнітивної здатності до перевірки, оцінювання та логічної інтерпретації. Хоча прямої гіпотези на цю змінну не формулювалося, результат посилює валідність загальної моделі.

Суттєвий негативний зв'язок виявлено між критичним мисленням і світоглядним песимізмом ($r = -0,45$; $p < 0,01$), що свідчить про зниження когнітивної відкритості у респондентів із домінуванням негативних очікувань щодо світу. Такий тип мислення, ймовірно, зумовлює викривлену обробку інформації, схильність до когнітивного спрощення та песимістичних висновків, які підміняють логічну аргументацію. **Цей результат підтверджує частково гіпотезу Н3, у якій йшлося про негативний вплив диспозиційних установок на розвиток критичного мислення.** Сюди ж слід включити і дані за змінною соціальна напруженість ($r = -0,39$; $p < 0,05$), які свідчать про те, що підвищений рівень соціального напруження, зумовлений емоційною нестабільністю, тривожністю та фрустрацією, здатен перешкоджати формуванню логічної та збалансованої оцінки інформації.

Ще одним вагомим фактором, що гальмує розвиток критичного мислення, виявилася цинічна недовіра, яка демонструє статистично значущий зворотний зв'язок ($r = -0,51$; $p < 0,01$). Цей результат має важливе значення в контексті цифрового інформаційного середовища, оскільки він підтверджує, що надмірна підозрілість, апеляція до виключно негативних мотивацій інших людей і загальна втрата базової довіри до соціальної взаємодії блокує

конструктивну когнітивну рефлексію. **Відтак, гіпотеза Н4, яка передбачала негативний зв'язок між цинічною недовірою та критичним мисленням, також підтверджена.**

Значущими, хоч і менш вираженими, виявилися негативні кореляції критичного мислення з невдоволенням станом суспільства ($r = -0,34$; $p < 0,05$). Ці дані свідчать про те, що суб'єктивне відчуття незадоволення соціально-політичною ситуацією супроводжується зниженням здатності до аналітичного сприйняття. **Така залежність частково підтверджує гіпотезу Н3, згідно з якою негативні емоційно-соціальні установки можуть гальмувати розвиток критичного мислення.**

Водночас зв'язки між критичним мисленням та світоглядною принциповістю ($r = 0,28$; $p > 0,05$), ідеалізмом ($r = 0,12$; $p > 0,05$) та протестними настроями ($r = -0,29$; $p > 0,05$) не досягли рівня статистичної значущості. Це дозволяє припустити, що ці змінні або мають слабкий вплив на критичне мислення, або взаємодіють із ним опосередковано.

3.2. Взаємозв'язок медіаграмотності із критичним мисленням

Одним з основних завдань дослідження було встановлення наявності й характеру зв'язку між рівнем медіаграмотності та розвитком критичного мислення в учасників вибірки. Виходячи з гіпотези Н1, передбачалося, що вищий рівень обізнаності в медіа, вміння інтерпретувати інформацію, ідентифікувати фейки та оцінювати джерела, прямо корелює зі здатністю особистості до аналітичного осмислення, логічної аргументації та незалежного судження.

Таблиця 3.6

Кореляційний аналіз критичного мислення і медіаграмотності

Змінна	Критичне мислення	
	Коефіцієнт кореляції (r)	Рівень значущості (p)
Медіаграмотність	0,52	< 0,01

Отриманий результат кореляційного аналізу демонструє помірний позитивний зв'язок між рівнем медіаграмотності та критичним мисленням ($r = 0,52$). Це означає, що зі зростанням медіаграмотності в респондентів спостерігається тенденція до підвищення здатності до критичного мислення.

Рівень значущості $p < 0,01$ підтверджує, що виявлений зв'язок є статистично достовірним: імовірність того, що такий результат отримано випадково, становить менше 1%. Таким чином, гіпотеза про наявність зв'язку між медіаграмотністю та критичним мисленням підтверджується емпірично.

Цей результат узгоджується з теоретичними уявленнями про те, що медіаграмотність — особливо її аналітичні компоненти, такі як здатність виявляти маніпуляції, оцінювати достовірність джерел, логічно аналізувати медіаповідомлення — є базою для формування критичного способу мислення. Люди з високим рівнем медіаосвіти здатні глибше осмислювати інформаційний контекст, не приймаючи дані за істину без перевірки, що є суттю критичного мислення.

3.3. Побудова регресійної моделі критичного мислення

Мета аналізу полягала у виявленні значущих чинників, що впливають на рівень критичного мислення, шляхом побудови множинної лінійної регресійної моделі.

Таблиця 3.7

Результати множинної регресії залежності критичного мислення від особистісних та когнітивних предикторів

Предиктор	Коефіцієнт (B)	Стандартна похибка	t-статистика	p-рівень
Константа	15,54	4,3	1,20	<0,001
Медіаграмотність	0,086	0,080	1,07	<0,05
Світоглядна пластичність	0,115	0,086	1,33	0,186
Світоглядна критичність	-0,176	0,096	-1,84	<0,001
Світоглядна принциповість	-0,060	0,099	-0,60	0,547
Світоглядний ідеалізм	-0,015	0,086	-0,17	0,863

Світоглядний песимізм	-0,063	0,090	-0,70	0,487
Невдоволеність станом суспільства	-0,003	0,096	-0,03	0,978
Протестні настрої	-0,018	0,101	-0,18	0,857
Соціальна напруженість	-0,067	0,088	-0,76	0,450
Цинічна недовіра	-0,066	0,092	-0,72	<0,05

Примітка. Коефіцієнт детермінації моделі: $R^2 \approx 0,46$.

Отримані результати вказують на те, що серед одинадцяти незалежних змінних лише три конструкти виявили статистично значущий вплив на критичне мислення на рівні $p < 0,05$ або $p < 0,001$: медіаграмотність, світоглядна критичність та цинічна недовіра.

Медіаграмотність ($B = 0,086$; $p < 0,05$)

Позитивний і статистично значущий коефіцієнт свідчить, що підвищення рівня медіаграмотності пов'язане зі зростанням рівня критичного мислення. Це узгоджується з теоретичними уявленнями про медіаосвіту як основу формування інформаційної культури й здатності до рефлексивного мислення.

Світоглядна критичність ($B = -0,176$; $p < 0,001$)

Найсильнішим предиктором моделі виявилась світоглядна критичність, причому з негативним вектором впливу. Це означає, що надмірне критичне ставлення до ідей та переконань може знижувати конструктивний потенціал мислення, сприяючи радше деструкції, ніж аналітичності. Такий результат свідчить про небезпеку переходу здорового сумніву у догматичне неприйняття.

Цинічна недовіра ($B = -0,066$; $p < 0,05$)

Значущий негативний ефект цинічної недовіри свідчить про те, що тотальна недовіра до суспільних інституцій, влади та соціального оточення знижує рівень когнітивної відкритості. Люди з високою недовірою менш здатні до збалансованого осмислення, оскільки будь-яка інформація апріорно відкидається.

Решта конструктів — зокрема, світоглядна пластичність, песимізм, ідеалізм, соціальна напруженість, протестні настрої та невдоволеність

суспільством — виявилися статистично незначущими. Це свідчить про другорядний або опосередкований характер їхнього впливу на критичне мислення.

Коефіцієнт детермінації $R^2 = 0,46$ означає, що 46% варіації рівня критичного мислення у вибірці пояснюється включеними до моделі предикторами. Це досить високий показник для психологічних і соціальних досліджень, у яких поведінкові змінні часто визначаються великою кількістю латентних (прихованих) факторів. Таким чином, модель має добру пояснювальну силу, що підтверджує її наукову та практичну цінність для розуміння механізмів формування критичного мислення в умовах.

Гіпотеза 5 частково підтвердилася. Згідно з результатами регресійного аналізу, рівень критичного мислення статистично значущо прогнозується медіаграмотністю та цинічною недовірою. Медіаграмотність має позитивний вплив, тоді як цинічна недовіра — негативний, що повністю відповідає очікуванням. Водночас світоглядна пластичність і соціальна напруженість не виявили статистично значущого впливу, хоча пластичність мала позитивний напрям, а напруженість — негативний. Отже, з чотирьох заявлених чинників лише два мають емпіричне підтвердження, що свідчить про часткову вірогідність гіпотези й потребу подальшого дослідження.

Висновки до розділу 3

Проведене емпіричне дослідження дозволило всебічно охарактеризувати прояви критичного мислення, встановити його взаємозв'язки з медіаграмотністю та рядом особистісних і соціально-психологічних чинників, а також побудувати регресійну модель для виявлення найбільш вагомих предикторів. Згідно з результатами діагностичних методик та статистичного аналізу, рівень розвитку критичного мислення в учасників вибірки варіюється в межах середнього та помірно високого, а його формування тісно пов'язане з когнітивними навичками осмислення інформації, здатністю до логічного аналізу та рефлексивності.

Кореляційний аналіз підтвердив статистично значущий позитивний зв'язок між загальним рівнем медіаграмотності та критичним мисленням ($r = 0,52$; $p < 0,01$). Також, критичне мислення статистично значуще позитивно пов'язане зі світоглядною пластичністю ($r = 0,63$; $p < 0,01$) та критичністю ($r = 0,48$; $p < 0,01$), тоді як найбільш виражений негативний зв'язок спостерігається з цинічною недовірою ($r = -0,51$; $p < 0,01$) і песимізмом ($r = -0,45$; $p < 0,01$). Це свідчить про те, що відкритість і гнучкість мислення сприяють критичності, а цинізм, напруження та негативні соціальні установки — її гальмують.

Побудована множинна регресійна модель критичного мислення, у якій було враховано всі ключові конструкти дослідження (медіаграмотність, світоглядні установки, соціальна напруженість тощо), продемонструвала задовільну пояснювальну здатність: коефіцієнт детермінації $R^2 = 0,46$ свідчить, що 46% варіації рівня критичного мислення можна пояснити сукупністю включених у модель предикторів. Це дозволяє говорити про наявність стійкої статистичної моделі, яка має теоретичне та прикладне значення для прогнозування й розвитку критичного мислення.

Найбільш вагомими предикторами виступили: медіаграмотність (позитивний вплив), світоглядна критичність (негативний вплив) та цинічна недовіра (негативний вплив). Ці результати свідчать, що для розвитку

збалансованого критичного мислення недостатньо лише здатності до заперечення чи сумніву — важливою умовою є когнітивна гнучкість, відкрите сприйняття інформації та наявність конструктивної аналітичної установки. Натомість радикальна критичність і цинізм можуть гальмувати рефлексивні процеси, підміняючи раціональний сумнів тотальним запереченням.

Таким чином, результати дослідження підтвердили основну гіпотезу про наявність взаємозв'язку між медіаграмотністю та критичним мисленням. Також були емпірично окреслені додаткові чинники, що впливають на формування критичного мислення, що відкриває перспективи для розробки цільових програм з розвитку когнітивної самостійності у молоді в умовах інформаційного перенасичення.

ВИСНОВКИ

У результаті виконання дипломної роботи було досягнуто поставлену мету — досліджено вплив медіаграмотності на розвиток критичного мислення та виявлено основні механізми, за допомогою яких медіаграмотність може слугувати ефективним засобом протидії політико-інформаційним маніпуляціям.

1. Теоретичний аналіз дозволив систематизувати сучасні підходи до розуміння медіаграмотності як комплексу когнітивних, аналітичних, технологічних та етично-соціальних компетентностей. Було доведено, що медіаграмотність становить багатовимірне явище, яке включає навички ідентифікації фейків, критичної оцінки джерел, розпізнавання маніпулятивних технік та орієнтації у цифровому середовищі. Також висвітлено роль критичного мислення як вищої когнітивної здатності, необхідної для формування незалежної та обґрунтованої позиції. Узагальнення наукових джерел засвідчило, що медіаграмотність є одним з найважливіших факторів формування критичного мислення. Дослідження, проведені в Україні та за кордоном, підтверджують, що інтервенційні програми з медіаосвіти значно підвищують когнітивну стійкість до дезінформації та посилюють аналітичні здібності громадян.
2. Було виокремлено механізми впливу медіаграмотності на критичне мислення: по-перше, це здатність ідентифікувати логічні хиби в інформації; по-друге, підвищення рефлексивності у сприйнятті медіа; по-третє, посилення автономії в оцінюванні змісту повідомлень, що надходять із політико-інформаційного простору.
3. В результаті емпіричного дослідження, яке охопило доросле населення з різним рівнем освіти, було виявлено, що рівень критичного мислення достовірно корелює з рівнем медіаграмотності ($r = 0,52$; $p < 0,01$), а також з окремими когнітивними та диспозиційними особливостями респондентів. Зокрема, сильний позитивний зв'язок спостерігається з світоглядною пластичністю, а негативний — з цинічною недовірою,

песимізмом і соціальною напруженістю. Побудована регресійна модель пояснює 46% варіації рівня критичного мислення. Найбільш вагомими предикторами виявилися медіаграмотність (позитивний вплив) і цинічна недовіра (негативний вплив). Світоглядна пластичність та соціальна напруженість не продемонстрували статистично значущого впливу, що свідчить про їхню другорядну роль або опосередковану взаємодію з критичним мисленням. Гіпотеза про те, що ці чотири чинники в сукупності достовірно прогнозують рівень критичного мислення, підтвердилась частково.

Таким чином, медіаграмотність виступає не лише ключовим захисним механізмом у протистоянні інформаційним загрозам, а й потужним чинником розвитку критичного мислення як основи демократичної, свідомої та відповідальної громадянської поведінки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрієвська В., Шинкарьова Д. Цифрова та медіаграмотність як умови становлення сучасного покоління. Новий колегіум. 2022. № 3 (108). С. 220-227.
2. Баришполець О. Т. Медіаосвіта: зарубіжний досвід. URL: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=6&n=84&c=2072>
3. Богомаз О. Формування медіакомпетентності та критичної медіаграмотності у майбутніх учителів суспільних предметів: психолого-педагогічний аспект. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5. 2021. Вип. 79(1). С. 42–46.
4. Войтович Н. Розвиток навичок критичного мислення та медіаграмотності у населення як спосіб протидії російської пропаганди в інформаційній війні. Журналістика майбутнього: виклики, тенденції, перспективи розвитку: матеріали між. науково-практичної конференції (Львів, 18–19 жовт. 2022 р.). Львів: Простір-М, 2022. С. 297-300.
5. Волошенюк О., Мокрогуз О. Батьки, діти та медіа: путівник із батьківського посередництва / за ред. В. Іванова, О. Волошенюк. Київ: ЦВП, АУП, 2017. 79 с.
6. Гарматій О. Критичне мислення як ключова компетентність медіаграмотності. Збірник статей Восьмої міжнародної науково-методичної конференції «Критичне мислення в епоху токсичного контенту». Київ: Центр Вільної Преси. Академія української преси, 2020. С. 11.
7. Діденко І. Медіаграмотність як інструмент захисту інформаційної безпеки: концептуальні аспекти. Наукові праці КПІ. Політологія. Соціологія. Право. 2018. № 1. С. 31-37.
8. Довіряй, але перевіряй. Медіаграмотність в українському суспільстві. Київ: Pictoric, 2017. 136 с.

9. Дуцик Д. Формування соціальної стійкості та критичної медіаграмотності – до та під час війни. Українські медіа в умовах війни: правові норми та досвід / redakcja naukowa Agnieszka Glapiak. Warszawa: Wydawnictwo Akademii Sztuki Wojennej, 2023. S. 241–248.
10. Закон України «Про медіа» від 02.07.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text>
11. Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України». Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 45, ст.403. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text>
12. Калініченко Б. М. Влада засобів масової інформації: політологічний аналіз: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.03 «Політична культура та ідеологія». Київ, 2009. 18 с.
13. Кандиба К. О. Соціальні медіа як сучасний інструмент ефективного психологічного впливу в контексті російсько-української інформаційної війни. Магістерські студії. Альманах. 2023. № 23. С. 33–36.
14. Кіслов Д. Трансформаційні процеси медіа-безпеки та медіа-тероризму. Інформація і право. 2011. №2 (2). URL: https://ipsv.uu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/02/Transformacyniprocesi_mediabezpeki.pdf
15. Ковалевич Б. В. Соціальні мережі як новий інструмент ведення інформаційних війн у сучасному світі. Соціологія Грані. 2014. № 4. С. 118–121.
16. Концепція впровадження медіа-освіти в Україні. URL: http://www.ispp.org.ua/news_44.htm
17. Коропатник М. Медіаосвіта в Україні: історія і сьогодення. Сіверянський літопис. 2016. № 3. С. 159-174.
18. Кубко В. Медіаграмотність як складова інформаційної безпеки держави. Актуальні питання державно-правового розвитку України: Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (10–12 червня 2020 р., м. Одеса). Київ: Каравела, 2020. С. 15–18.

19. Кухаренко А. Л. Роль медіаосвіти у формуванні гуманістичних цінностей особистості. Вісник Харківської державної академії культури. 2013. Випуск 41. URL: file:///C:/Users/admin/Downloads/hak_2013_41_36.pdf
20. Лабенко О., Шакур Н., Заїка Т. Критичне мислення та медіаграмотність у цифрову епоху: виклики та можливості для української освіти. Перспективи та інновації науки. 2023. № 12 (30). С. 107-113.
21. Левченко І. Інформаційні кампанії як інструмент зовнішніх комунікацій (на прикладі Національного банку України). Modern scientific research: achievements, innovations and development prospects. Riga, Latvia, October 1-2, 2021. С. 98-101.
22. Медіаграмотність у часи пандемії. URL: <https://osvita.dii.gov.ua/courses/mediagramotnist-u-casi-pandemii>
23. Медіакультура особистості: соціально-психологічний підхід: Навчальний посібник / О. Т. Баришполец, Л. А. Найдьонова, Г. В. Мироненко та ін.; За ред. Л. А. Найдьонової, О. Т. Баришпольця. Київ: Міленіум, 2009. 440 с.
24. Медіаосвіта в Україні: вимога часу чи модний тренд? Укрінформ. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/3139492-mediaosvita-v-ukraini-vimoga-casu-ci-modnij-trend.html
25. Медіаосвіта та медіаграмотність: підручник / Ред.-упор. В. Ф. Іванов, О. В. Волошенюк; За науковою редакцією В. В. Різуна. Київ: Центр вільної преси, 2012. 352 с.
26. Молодушкіна І. В. Дайджест «Медіакультура родини – основа інформаційної поведінки дитини». Практична медіаосвіта: навчання основ медіаграмотності: збірник матеріалів обласної науково-практичної конференції (29 листопада 2017 р.). Харків: Харківська академія неперервної освіти, 2017. С. 656-675.
27. Найдьонова Л. А. Медіапсихологія: основи рефлексивного підходу: підручник. Вид. друге, стер. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2015. 244 с.

28. Наумова М. Ю. Нові медіа та традиційні ЗМІ: моделі співіснування. URL: http://www.soc.univ.kiev.ua/sites/default/files/library/elopen/actprob13_86.pdf
29. Нічта Н. Функціональна модель протидії психологічному маніпулюванню громадською думкою. Політичний менеджмент. 2012. № 4-5 (55-56). С. 68-74.
30. Ожеван М. Маніпулятивні стратегії. Підприємство в Україні. 2001. № 9. С. 26-27.
31. Онкович Г. В. Медіаосвітні технології і компетентнісний підхід. Реалізація європейського досвіду компетентнісного підходу у вищій колі України: матеріали методологічного семінару. Київ: Педагогічна думка, 2009. С. 206-217.
32. Онлайн-курс з медіаграмотності. URL: <https://verified.ed-era.com/ua>
33. Осюхіна М. О. Медіа- та інформаційна грамотність як складова сучасних інформаційно-комунікаційних обмінів (національна концепція у контексті світового досвіду): дис. канд. наук із соціальних комунікацій: 27.00.01. Дніпро, 2018. 319 с.
34. Пикало О. Чому тема Азовсталі так популярна у російських пропагандистів. Інтернет-видання «Київщина 24/7», 11 серпня 2023. URL: <https://kyivschina24.com/blog/chomu-tema-azovstali-tak-populyarna-v-rosijskyh-propagandystiv/>
35. Пол Р., Старшина Л. Критичне мислення: інструменти для того, щоб взяти на себе відповідальність за навчання та життя. Нью-Джерсі, 2019. С. 1-7.
36. Почепцов Г. Інформаційна війна як інтелектуальна війна. Media Sapiens. 2012. URL: <https://ms.detector.media/manipulyatsii/post/5380/2012-12-16-informatsiyna-viyna-yak-intelektualna-viyna/>
37. Почепцов Г. Інформаційні кампанії: від продажу зубної пасти до революції. Інтернет-видання «MEDIASAPIENS», 27 січня 2013. URL: <https://ms.detector.media/manipulyatsii/post/5035/2013-01-27-informatsiyni-kampanii-vid-prodazhu-zubnoi-pasty-do-revolyutsii/>

38. Рожило М., Наход А., Самчук А. Критичне мислення як інструмент медіаграмотності з протидії фейкам і маніпуляціям. Наука, інновації та освіта. Токіо, Японія: CPN Publishing Group, 2021. С. 655–661.
39. Свідерська О. Теоретико-методологічний аналіз впливу соціальної мережі на формування політичної поведінки в сучасному суспільстві (на прикладі Facebook, Twitter, Instagram, WhatsApp). Регіональні студії. 2020. № 20. С. 184-190.
40. Щіпак Д. Д. Протидії маніпулятивного впливу інформаційних фейків у соціальних мережах: дипломна робота. Київ, 2021. 82 с.
41. Hobbs R., Jensen A. The Past, Present, and Future of Media Literacy Education // Journal of Media Literacy Education. 2013. Vol. 1, №1. P. 1–11.
42. Kellner D., Share J. Critical Media Literacy, Democracy, and the Reconstruction of Education // Media literacy: A reader. New York: Peter Lang, 2007. P. 3–23.
43. Lazer, D. M. J., Baum, M. A., Benkler, Y., Berinsky, A. J., Greenhill, K. M., Menczer, F. та ін. The science of fake news // Science. 2018. Vol. 359, №6380. P. 1094–1096. DOI: 10.1126/science.aao2998.
44. Wardle, C., Derakhshan, H. Information Disorder: Toward an interdisciplinary framework for research and policy making. Strasbourg: Council of Europe, 2017. 107 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

Опитувальник світоглядної пластичності особистості

Шановний респонденте!

Вашій увазі буде запропоновано ряд тверджень. Прочитайте кожне з них і оцініть ступінь своєї згоди з їх змістом. Будьте максимально щирими і пам'ятайте - немає невірних відповідей!

*Варіанти відповіді: 0 - безумовно ні; 1 - швидше ні, ніж так; 2 - швидше так, ніж ні; 3 - безумовно так.

Прочитайте, будь ласка, кожне твердження та оберіть один із варіантів відповіді, який вам найбільше підходить

1 Світ сповнений добра і необхідно докласти зовсім небагато зусиль, щоб зрозуміти це

2 Якщо із довірою і відкритістю ставитися до світу, то світ відкриває нові можливості

3 Не варто приймати чужі вади і недоліки

4 Слід завжди залишатися орієнтуватися лише на свою думку і ні на чий більше

5 Світ постійно змінюється, отож необхідно вміти бути готовим змінюватися разом із ним

6 По мірі зближення з людьми помічаєш їх приховані вади

7 Нові ідеї і знання здатні змінити уявлення людини майже про що завгодно

8 Людині властиво зраджувати власним ідеалам

9 Справедливість одна для всіх людей і перед нею всі рівні

10 Люди в цілому варті довіри і прихильності

11 Нова інформація викликає у мене щирий інтерес, навіть якщо вона розходиться із моїми знаннями і уявленнями

- 12 Здатність змінювати власні судження на основі нового знання – запорука розвитку
- 13 Суспільство має карати злочинців, незалежно від їх соціального статусу
- 14 Важливо залишатися відкритим для нового знання і досвіду
- 15 Уникати труднощі цілком природньо для людини
- 16 Важливо вміти співвідносити свої переконання, ідеали та вірування із реальністю
- 17 Переконання можуть і повинні змінюватися протягом життя
- 18 Слід дізнатися будь-яку людину краще і можна знайти у неї безліч чеснот
- 19 Невдача не повинна зупиняти на шляху до бажаної мети, допоки не спробуєш всі способи її досягнення
- 20 Наука наразі не в змозі довести існування Бога, однак це не означає, що його не існує
- 21 Кожна людина має певні творчі схильності і спроможність їх реалізувати в житті
- 22 За добрі вчинки людина має бути достойно нагороджена, за погані – покарана
- 23 Перш ніж критикувати позицію іншої людини варто її ретельно розглянути
- 24 Для того, щоб чогось досягти в житті, необхідно докласти немало зусиль і постійно розвиватися
- 25 Для успішного здійснення діяльності важливо вміти критично оцінювати власні переваги і недоліки
- 26 Важливо вміти відстоювати свою думку незважаючи на те, що говорять оточуючі
- 27 Важливо залишатися вірним деяким своїм ідеалам
- 28 Варто проявляти критичність при оцінці нової інформації
- 29 Завжди можна зрозуміти вчинки іншої людини, якщо

поставити себе на її місце

30 Іноді заради збереження гарних стосунків можна

поступитися власними переконаннями та інтересами

31 Люди притримуються різних життєвих позицій і варто

приймати будь-який вибір людини

32 Інтерес до самої себе і навколишнього світу необхідний

людині для постійного розвитку

** Приналежність питань до шкал є наступною: власне світоглядна пластичність (5, 7, 11, 12, 14, 17, 19, 25, 26, 32); світоглядна критичність (16, 20, 23, 28, 31); світоглядний ідеалізм (1, 2, 10, 18, 21, 29); світоглядний песимізм (3, 4, 6, 8, 15, 30); світоглядна принциповість (9, 13, 22, 24, 27).

*** За кожен пункт опитувальника нараховується від 0 до 3 балів; обернене нарахування балів здійснюється для питань: 3, 4, 6, 8, 15, 26

Тест на знання медіаграмотності від проєкту «Фільтр»

1. Оберіть правильне твердження про тролів та ботів:

- А) Їхнім завданням є поширення правдивих новин. Тролі — це автоматизовані програми, а боти — живі люди.
- Б) Їхнім завданням є поширення наукових фактів у мережі. Тролі — це автоматизовані програми, а боти — живі люди.
- В) Їхнім завданням є поширення фейків, маніпуляцій та розпалювання ворожнечі. Тролі — це часто живі люди, а боти — автоматизовані програми.

2. Що таке інформаційна бульбашка?

- А) Це стан вашої стрічки, коли жоден контент вас не дратує, адже ви самостійно її так налаштували.
- Б) Інформаційна ізоляція, коли користувач (-ка) не має доступу до інших точок зору, окрім подібних до власної.
- В) Це певний сайт, блог, де є інформація лише на певну тематику.

3. Що таке мова ворожнечі?

- А) Будь-яка комунікація, що принижує чи дискримінує особу або групу осіб.
- Б) Це мова, якою користується ворог.
- В) Це набір сталих висловів стосовно людей певного етнічного походження.

4. Якій із перерахованих новин можна повірити?

- А) Михайло списав контрольну роботу — анонімні свідки.
- Б) Михайло списав контрольну роботу — кадри з відеоспостереження.
- В) Михайло списав контрольну роботу — слова сусіда по парті.

5. Якій із перерахованих новин можна повірити?

- А) Відключення електроенергії триватиме добу — сусідка Віра.
- Б) Відключення електроенергії триватиме добу — офіційний сайт обленерго.
- В) Відключення електроенергії триватиме добу — новина в Telegram-каналі місцевого блогера.

6. Оберіть базове правило інформаційної гігієни в соцмережах:

- А) Не поширювати інформацію, якщо вона викликає хороші емоції.
- Б) Нічого не лайкати й не поширювати.
- В) Не лайкати й не поширювати матеріал, поки не прочитаю його повністю.

7. Чи є блогери (-ки) надійним джерелом інформації?

- А) Так, адже вони пояснюють складні речі простими словами.
- Б) Так, вони мають велику аудиторію, а значить — їм можна довіряти.
- В) Ні, вони зазвичай поширюють матеріали, які містять їхню особисту точку зору.

1. В
2. Б
3. А
4. Б
5. Б
6. В
7. В

Підрахунок балів:

За кожну правильну відповідь — **1 бал**.

Максимальна кількість балів — **7 балів**.

Рівень оцінювання:

- **6–7 балів** — високий рівень обізнаності з інформаційної гігієни
- **4–5 балів** — середній рівень, потребує уточнення окремих понять
- **0–3 бали** — низький рівень, варто звернути увагу на розвиток критичного мислення та медіаграмотності